

- Nevio Šetić. *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891.-1914.* Hrvatski književno-pedagoški zbor; Profil International, Zagreb, 2010., 266 str. (L. Bencetić) 123
- Zbornik radova *Pädagogische Konzeptionen zwischen Vergangenheit und Zukunft: Ambivalenzen, Begriffsverwirrungen und Reformeifer.* Frankfurt am Main, 2009. (Š. Batinić) 126
- Zbornik radova *Education from the Past to the Present: Pedagogical and Didactic Lessons from the History of Education.* Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2009. (B. Manin) 129
- Dva povijesna pregleda o razvoju školstva u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću (S. Gaćina Škalamera) 135
- Autori članaka i priloga *Analiza za povijest odgoja* Vol. 9, 2010. 139
- Analiza za povijest odgoja – upute suradnicima 141

Ivana Horbec i Vlasta Švoger

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 371.5(436-89)“1774“

Primljeno: 17. prosinca 2010.

Prihvaćeno: 22. prosinca 2010.

Izvorni znanstveni članak

ŠKOLSTVO KAO POLITICUM: OPĆI ŠKOLSKI RED IZ 1774.

Das Schulwesen ... ist und bleibt ein politicum.

Marija Terezija

U radu se donosi prijevod Općega školskog reda iz 1774. godine (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern) uz analizu okolnosti u kojima je taj zakon donesen te njegova odjeka u hrvatskim zemljama pod habsburškom vlašću. Opći školski red iz 1774. predstavlja temelj sustava državnoga osnovnog školstva Habsburške Monarhije, koji je kao zakon u nasljednim zemljama Monarhije i u Vojnoj krajini bio na snazi do 1805. godine, a temeljem toga zakona izrađen je 1777. i prvi zakon o uređenju školstva u Banskoj Hrvatskoj, Ratio Educationis. Kao značajni utjecaji pri donošenju Općega školskog reda u radu su predstavljene ideje pijetizma i kameralizma, uz nadiruće misli prosvjetiteljstva, kojima su država i njezine institucije poticane da preuzmu inicijativu uređenja obrazovnog sustava. Pritom je isticano pravo države i zakonodavstva na regulaciju i kontrolu školstva te nužnost obrazovanja mladeži, ali i njegova usmjeravanja na sadržaj koji pogoduje interesima vladara i društva s ciljem formiranja “sposobnog i lojalnog” stanovništva. Ujedno je analizirano i formiranje upravne strukture koja će omogućiti provedbu novoga zakona o školstvu.

Ključne riječi: *Opći školski red (1774.)**osnovno školstvo, povijest školstva, zakoni o školstvu, Habsburška Monarhija*

Uvod

Razvoj državnoga školstva integralni je dio razvoja moderne države – razvijena mreža obrazovnih ustanova, jedinstven i definiran sustav podučavanja, obveza školovanja i porast pismenosti stanovništva indikator su stupnja razvoja svakoga društva. U svim

europskim zemljama moderni sustavi obrazovanja podrijetlo vuku iz ranoga novog vijeka, kad obrazovanje postaje uvjet socijalizacije, a mogućnosti školovanja postaju sve brojnije i raznovrsnije. Prenošenje znanja i tradicionalnih vrijednosti institucionalizira se, pri čemu intervencija državnih institucija pruža odlučujući poticaj, a u inicijalnoj fazi toga razvoja kao glavni cilj obrazovanja ističe se formiranje vjernog i discipliniranog stanovništva, sposobnog da aktivno i produktivno sudjeluje u vlastitom društvenom krugu.

Pod utjecajem prosvjetiteljstva 18. stoljeće postaje jedno od najznačajnijih perioda u procesu razvoja obrazovnih sustava – školstvo se tada izdvaja kao pitanje općega interesa te postaje predmetom živih publicističkih i političkih diskusija (Grimm, 1987, 95). Tim raspravama građanin dolazi u centar državne obrazovne politike, a niže školstvo postaje temelj građanskoga obrazovanja. Obrazovanje djece pritom se shvaća kao sredstvo estetizacije “unutarnje forme” i kultivacije duše, kao i motiviranja stanovništva za (političko) određivanje te podređivanje vladarevom suverenitetu i zakonskim normama (Hermann, 2005, 100-101). U promicanju takvih ideja tada nimalo nisu zaostajali ni politički mislioci Habsburške Monarhije – stoga je vladavina Marije Terezije (1740.-1780.) u povijesnom sjećanju ostala obilježena i kao razdoblje reforme školstva. Država i njezin institucionalni aparat tada su uz tradicionalnu fiskalnu i gospodarsku ulogu preuzeli i aktivnu socijalnu i kulturnu ulogu, što je na području promjena u obrazovnom sustavu rezultiralo donošenjem Općega školskoga reda (*Allgemeine Schulordnung*) 1774. godine i utvrđivanjem sustava državnoga školstva. Intenzivne rasprave o ulozi i smislu obrazovanja, kao i zakonske norme koje su iz njih proizašle, pružile su snažan poticaj razvoju školstva u Monarhiji, pa stoga i u hrvatskim zemljama, te opravdale etiketiranje 18. stoljeća “pedagoškim stoljećem”, a razdoblja prosvjetiteljstva “razdobljem obrazovanja naroda i građana” (Hermann, 2005, 99, 101).

Obrazovanje u Habsburškoj Monarhiji i poticaji za reformu školstva

Do druge polovice 18. stoljeća školstvo je bilo tradicionalno vezano uz crkvene institucije i crkvenu organizaciju, ne ostavljajući mnogo prostora intervenciji sekularne uprave. Osnovno školstvo temeljilo se uglavnom na inicijativama župnih svećenika, a sastojalo se od niza raznih institucija bez organizacijske povezanosti - ni međusobno, ni s višim školstvom. Više i visoko školstvo počivalo je na teološkoj i filozofskoj nastavi, kako na sveučilištima pod kontrolom isusovačkoga reda, tako i na brojnim katedralnim i visokim školama. Nasuprot tome, praktična edukacija vezivala se isključivo uz sferu praktičnoga života te nije počivala na utvrđenim institucionalnim osnovama – s obzirom na to da je kultura društva bila prvenstveno oralna, socijalizacija mladeži i prijenos znanja odvijala se velikom većinom u krugu obitelji (Kosáry, 1987, 93).¹

Stoga se do 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji, pa i u cijeloj središnjoj Europi, ne može govoriti o postojanju učiteljske profesije, specijalizirane za odgoj mladeži i prijenos znanja. Podučavanje je učiteljima – i privatnim i crkvenim – bilo samo dodatni

¹ Opširnije o “tradicionalnom” obrazovanju u Monarhiji usp. Van Horn Melton (1988.), 3. i dalje.

posao. Od crkvenih službi podučavanjem su se bavili većinom kantori, sakristani ili zvonari, tek ponegdje i notari.² Titulacije *kantor* i *učitelj* vrlo su se često miješale, jer se glazbeni talent učitelja cijenio mnogo više od njegovih pedagoških sposobnosti, što će Ignaz Felbiger, reformator školstva u Monarhiji i glavni kreator Općega školskog reda, istaknuti riječima: “čovjek koji se kandidira za mjesto učitelja smatran je kvalificiranim ako je muzikalan, vodi zbor, malo svira orgulje te možda malo i piše” (Van Horn Melton, 1988, 13). Dohoci učitelja bili su vrlo mali, a život skroman: s obzirom na to da su svoju egzistenciju pronalazili u drugim poslovima, za poslove podučavanja dobivali su smještaj, malo zemlje te malo novaca od roditelja, a tek rijetko i fiksnu plaću od zajednice. Zbog lošeg imovinskog stanja učitelja, i njihov društveni položaj bio je očekivano slab.

S obzirom na to da država nije imala potrebnu infrastrukturu da preuzme kontrolu nad školstvom, sudjelovanje crkvenih institucija u obrazovanju mladeži smatralo se logičnim i poželjnim. Ipak se, osobito među višim krugovima društva, privatno obrazovanje mnogo više cijeno. Stoga su imućnije obitelji, koje su si to mogle priuštiti, uzimale privatne učitelje za svoje sinove, prvenstveno s ciljem izobrazbe za svećeničku karijeru ili karijeru u državnoj civilnoj i vojnoj službi. Do 18. stoljeća, s porastom potrebe specijalizacije znanja, povećala se i potražnja za privatnim učiteljima, slijedom čega se na javne škole počelo gledati s velikim nepovjerenjem – dokazuje to, na primjer, jedan izvještaj iz Graza iz 1770. godine, u kojem se tvrdi da “samo najgora vrsta ljudi šalje svoju djecu u te [javne] škole. Aristokrati, ugledni građani pa čak i imućniji zanatlije sramotnim bi držali slanje svoje djece u javne škole” (Van Horn Melton, 1988, 18-19).

No, tijekom razdoblja koje su na planu obrazovne politike obilježila Lockeova razmišljanja o obrazovanju (*Nekoliko misli o obrazovanju*, 1693.), a u konačnici i Rousseauov *Emile* (1762.) te Kantova rasprava *O pedagogiji* (1803.), nužno dolazi do postupnih promjena stavova prema javnome obrazovanju, pri čemu je ipak inicijativa vladara i vladajućih struktura pružila ključni poticaj. S razvojem državne uprave i ekstenzijom upravnih zadataka ranonovovjekovnih monarhija u obrazovnoj politici europskih vladara, pa tako i onoj bečkoga dvora, primjećujemo dvije osnovne tendencije. Prva je usko povezana sa sekularizacijom – kao jedan od osnovnih postulata obrazovne politike vladara ističe se pravo zakonodavstva i države na regulaciju i kontrolu školstva, što će u konačnici rezultirati formiranjem ujednačene mreže državnih obrazovnih institucija. S druge strane, ističe se nužnost obrazovanja, kao i nužnost njegova usmjeravanja na sadržaj koji pogoduje interesima vladara i društva s ciljem formiranja “sposobnog i lojalnog” stanovništva.

Snažan poticaj u tom pravcu stigao je iz protestantskih zemalja, gdje su vladari pod utjecajem reformacije i sekularizacije od kraja 17. stoljeća obrazovanje počeli postavljati kao državno pitanje i preuzimati inicijativu u osnivanju državnih sveučilišta, prvenstveno zbog rasta potrebe za obrazovanim javnim službenicima (Raeff, 1975,

² Opširnije o učiteljima prije druge polovice 18. stoljeća v. Van Horn Melton (1988.), 13. i dalje., Kosáry (1987.), 99.-100.; Cuvaj (1907.), 301. i dalje.

1232). Usporedo s intervencijom u visoko obrazovanje javlja se i interes vladara za osnovno školstvo, što je rezultiralo i težnjom za uvođenjem obveznog školovanja i potpunom kontrolom obrazovnog procesa od strane državnih institucija. Iako su pokušaji uvođenja obveznog školovanja zabilježeni od 16. stoljeća, ključna uloga u procesu stvaranja državnoga školstva pripast će tek krajem 17. i početkom 18. stoljeća utjecaju pijetizma, pokreta njemačkoga protestantizma. Kao pokretači društvene reforme, sljedbenici pijetizma promicali su osmišljavanje jedinstvenoga sustava školovanja, ali uz poštivanje načela *korisnosti*, to jest osmišljavanja korisnoga i praktičnoga obrazovanja za potrebe države i društva, što je rezultiralo inicijativom za uvođenjem praktičnih predmeta u proces obrazovanja, kao što su to, na primjer, bili prirodoslovlje, strani jezici, povijest, geografija, botanika, geometrija ili mehanika. Cilj obrazovanja je, osim praktičnosti, bio i duhovni: promicanjem popularne pismenosti poticala se i kultura unutarne osobnosti, ali uz naglasak na društvenim obavezama individue. Pijetističke ideje o obrazovanju snažno su utjecale na razvoj pedagoške misli u razdoblju prosvjetiteljstva, a počivale su na ambivalentnim postavkama – poticanje individualne inicijative i izgradnje unutarnje duhovnosti kombinirano je, uz isticanje značenja radne etike i posebnog stava prema disciplini, s imperativom poštivanja društvene hijerarhije i poslušnosti prema autoritetu. No, važno je pritom naglasiti ono presudno za angažman države: pijetisti su kao osnovni uvjet za poboljšanje obrazovanja postavili intenzivnu kontrolu države nad školstvom, što će omogućiti obavezno pohađanje škola, kao i dnevne evidencije i evaluacije.³

Prvi sustav škola utemeljen na tim principima osnovan je u Halleu 1695., otkuda se proširio protestantskim dijelom Svetoga Rimskog Carstva. Već je 1710. pruski kralj Friedrich Wilhelm I. odredio vizitacije školstva u istočnoj Prusiji koje su postale temelj daljnjem razvoju, a 1717. uveo je i opću školsku obavezu (Van Horn Melton, 1988, 50; Grimm, 1987, 96).

U katoličkim zemljama, a osobito u Habsburškoj Monarhiji kao centru protureformacijske tradicije gdje je postojao simbiotski odnos katoličke crkve i dinastije, taj će proces započeti više od pola stoljeća kasnije. Razdoblje vladavine Marije Terezije obilježeno je sekularizacijom svih aspekata državne aktivnosti te pokušajima kontrole nad crkvenom imovinom, crkvenom administracijom i crkvenim angažmanom u svim društvenim institucijama. Još od kraja Rata za španjolsko nasljedstvo u prvoj polovini 18. stoljeća u Beču pod utjecajem talijanskoga reformskoga katolicizma jača trend antikurijalizma i antijezuitizma,⁴ a bečki carski dvor postaje sjedište djelovanja više talijanskih savjetnika (Kovács, 1983, 37-38). Njihovi će sljedbenici odigrati važnu ulogu u kulturnim i crkvenim reformama terezijanskoga razdoblja – od pedesetih godina 18. stoljeća kao najistaknutiji crkveni reformatori u Beču spominju se jansenist

³ O pijetističkoj pedagogiji i njezinom utjecaju na obrazovnu politiku u Habsburškoj Monarhiji i Prusiji v. Van Horn Melton (1988.).

⁴ Antikurijalizam i antijezuitizam pokreti su pravno-filozofskih rasprava o smislu uloge svećenstva, odnosno isusovačkoga reda u političkim i društvenim institucijama, formirani nakon Tridentskog koncila. Teoretičari tih pokreta tvrdili su da je crkveni autoritet u sukobu sa suverennošću vladara te zagovarali znatno smanjenje feudalnih, pravnih i fiskalnih privilegija svećenstva.

Ludovico Muratori,⁵ benediktinac Johann Baptist di Gaspari, bečki nadbiskup Johann Joseph v. Trautson, ljubljanski biskup Johann Karl von Herberstein i biskup Passaua Joseph Maria von Thun. Već i spomen njihovih titula pokazuje da se radilo o ljudima u vrhu monarhijske crkvene hijerarhije, koji će svojom posredničkom ulogom omogućiti stvaranje kompromisa između papinske kurije i Marije Terezije (Van Horn Melton, 1988, 79-80).

Uz utjecaj crkvenih reformatora na angažman vladara i državnih institucija u poslovima koji su se dotad tradicionalno uvrštavali u duhovnu sferu, znatan su utjecaj na angažman vladara u usmjerenom obrazovanju mladeži imali i teoretičari kameralizma, političko-gospodarske teorije koja je tada odlučujuće definirala ulogu države i vladara u društvu. Argumentirajući da gospodarski boljitak zemlje, ali i stanovništva koje u njoj živi, može osigurati samo lojalna i stručna radna snaga, još je 1688. kameralist Johann Joachim Becher isticao nužnost vladareve inicijative u osmišljavanju obrazovnog procesa (Becher, 1673, Gerloff, 1937, 22). Njemu se više od pola stoljeća kasnije pridružio i kameralist Joseph von Sonnenfels, koji će, kao savjetnik Marije Terezije, opetovano naglašavati da se država treba skrbiti za to “da se mladež obrazuje u onome što pripada obavezama građanskog života, na što trebaju biti i obavezani” jer “kao i arhitekt, koji zna izgraditi ukrase na zgradi koji će pridonijeti njezinoj statički, moguće je i naslade naroda koristiti za obrazovanje.” (Sonnenfels, 2003, §83 i §85, 60-61).

Sonnenfelsove riječi ujedno otkrivaju i usku povezanost ideja kameralizma s navedenim razmišljanjima teoretičara pijetizma (koji je ipak bio karakterističan za protestantske zemlje) budući da su oba učenja po svojem duhu utilitarizma propagirala rad kao sredstvo postizanja blagostanja, a u državi i vladaru vidjela kreatora javnoga mnijenja i organizatora socijalne discipline. Takav utilitaristički pristup obrazovanju prihvatila je i vlada Marije Terezije – promicanje slobodne djelatnosti uz opominjanje na poslušnost kombiniralo je individualnu inicijativu s prihvaćanjem društvene hijerarhije, što je činilo idealan stav vlasti prosvijećenoga apsolutizma. Stoga su i savjetnici Marije Terezije propagirali donošenje školskih planova i uvođenje novih škola s ciljem podučavanja mladeži “korisnim znanjima”. Primjerice, savjetnik Wenzel Anton von Kaunitz⁶ tako se 1760. zalagao da obrazovanje, prvenstveno plemstva, bude više temeljeno na “praktičnim” nego na “spekulativnim” znanjima, jer je za državu bilo “važnije obrazovati korisne građane nego svjetski poznate znanstvenike”, a kao ideal školstva postavio je “odgovarajuće obrazovanje mladeži svih klasa” i upravo u tome vidio impulse za “regeneraciju države” (Grimm, 1987, 116-118).

⁵ Jansenizam - pokret nastao unutar Katoličke crkve, aktualan od 16. do 18. stoljeća i nazvan prema nizozemskom teologu i biskupu Corneliusu Jansenu (1583.-1638.). Pokret predstavlja teološko učenje o odnosu milosti i predodređenja koje nastoji uskladiti katoličko i protestantsko naučavanje, a sljedbenici toga pokreta zalažu se za državnu intervenciju u provođenju crkvenih reformi bez pristanka crkvenih vlasti u Rimu.

⁶ Wenzel Anton von Kaunitz (1711.-1794), austrijski diplomat i državnik. Jedan od najutjecajnijih državnika u vrijeme vladavine Marije Terezije. Političku moć stekao je kao državni kancelar i ministar vanjskih poslova (1753.-1792.), a od 1761. ujedno je i osnivač i član Državnoga vijeća, vrhovne savjetodavne institucije habsburških vladara. Godine 1764. imenovan je knezom Svetoga Rimskog Carstva.

Da je pitanje obrazovanja bilo sastavni dio rasprava intelektualnih krugova i izvan okružja bečkoga dvora, dokazuju i razmišljanja Krste Niczky, savjetnika Ugarskoga namjesničkog vijeća i velikoga župana Virovitičke županije. Niczky je 1769. napisao opsežne elaborate o uređenju srednjeg i visokog školstva u Zemljama Krune Sv. Stjepana, koji su bili osobito hvaljeni u dvorskim krugovima.⁷ Već definicija javnoga obrazovanja koju Niczky nudi otkriva da su postavke njegovih prijedloga temeljene na idejama pijetizma i kameralizma, ali i u skladu s razmišljanjima krugova oko bečkoga dvora: “*Javne škole ne može se drugačije promatrati nego kao rasadišta, gdje se obrazuju subjekti potrebni za javnu upravu i oblikuju tako da vladaru i državi na raspolaganju budu sposobni službenici za upravu ili promicanje njegove službe.*”⁸

Cijelu reformu Niczky je postavio na dva principa: *cultura animi*, ili “obrazovanje čudi prema državnim interesima”, te *cultura ingenii*, ili stručno školovanje u korisnim znanostima, koje bi, za razliku od isusovačkoga školovanja temeljenog na učenju latinskog jezika te vrlo malo povijesti i geografije, bilo temeljeno na živim jezicima, osobito engleskom, francuskom i njemačkom te znanostima “koje osim ostaloga mogu koristiti i javnom dobru”. Zanimljivo je da je Nicky pritom isticao imperativ državne kontrole nad cjelokupnim školstvom i u Zemljama Krune Sv. Stjepana, argumentirajući da je ono u uskoj vezi s općom upravom države: prema njemu, mladež nije trebalo podučavati samo obavezama vjernoga podanika prema vladaru, nego i osposobiti za razne položaje u upravi i promicanje javnoga dobra te podučiti načinu razmišljanja koji odgovara “općim mjerama opreznosti” i znanostima korisnim za državu. U svrhu utjecaja na razmišljanje Nicky je predložio objavljivanje udžbenika pod naslovom “O dužnostima čovjeka i građanina” (*De officiis hominis et civis*), u kojemu bi se dala načela po kojima svatko u društvu mora živjeti kao vjeran podanik i član, a kralj bi dobio vjerne i moralne podanike. Taj bi se udžbenik trebao sastojati od:

1. *O dužnosti prema Bogu, prema sebi, i općenito prema drugima*, u kojemu bi se dijelu objasnile obaveze koje čovjek ima prema Bogu na temelju prirodnog prava, propagirala se posvećenost pobožnom radu, marljivost, etičnost, ljubavi prema bližnjem i prema pravdi.

2. *O dužnosti prema najvišem vladaru i prema javnosti*, koji bi dio sadržavao obaveze svakoga podanika prema vladaru i javnosti, pri čemu bi osobito trebalo istaknuti dužnosti javnih službenika, svećenika, vojnika, advokata, sudaca, računovođa i drugih javnih osoba.

U aktivnosti Marije Terezije i javnih institucija Habsburške Monarhije na reformi školstva u drugoj polovini 18. stoljeća jasno se odražavaju utjecaji navedenih razmišljanja, a jedan od značajnijih rezultata državnoga angažmana na tom polju bit će i Opći školski red iz 1774. godine. Do donošenja toga zakona cilj obrazovnog sustava čvrsto

⁷ K. Niczky, Allergehorsamste Meynung, wie die Gymnasien in den Königreich Ungarn zum grossen Vortheil und Nutzen des Staats könnten eingerichtet werden i Planum Universitatis Regiae in der königlichen Freystadt Ofen. Oba prijedloga nalaze se u Mađarskom državnom arhivu, Arhiv Ugarske kancelarije (A1), 439ex1769., a u izvornom su obliku objavljena u E. Finácy (1899.), 388. i dalje.

⁸ K. Niczky, “Planum Universitatis Regiae in der königlichen Freystadt Ofen”; E. Finácy, nav. dj., 397.

je definiran - reformator školstva Monarhije Felbiger formulirao će taj cilj kao težnju da se iz djece formiraju “bića na božju čast, oruđe njegove nebeske volje, sposobne članove njegove crkve, čestite podanike vladaru, korisne građanin države, nasljednike raja i uživatelje neprolazne sreće” (Grimm, 1987, 205).

Stvaranje institucionalne strukture državnog školstva i Opći školski red

S razvojem mreže institucija Habsburške Monarhije i ekstenzijom njihovih funkcija, otvorile su se i mogućnosti uprave nad školstvom pa od druge polovine 18. stoljeća možemo pratiti realizaciju planova državne obrazovne politike putem organizacije i kontrole obrazovanja, koja će nakon ukidanja isusovačkoga reda 1773. doživjeti vrhunac u utvrđivanju mreže obrazovnih institucija i oblikovanju državnoga školstva. Prvi koraci državne uprave u kontroli poslova koji su dotad tradicionalno pripadali ingerenciji Katoličke crkve napravljeni su već krajem četrdesetih godina 18. stoljeća, kad je u okviru opsežne upravne reforme austrijskih i čeških nasljednih zemalja osnovana centralna institucija izvršne vlasti, Direktorij za javne i gospodarske poslove (*Directorium in publicis et cameralibus*), unutar kojeg je formirano Dvorsko povjerenstvo za vjerske poslove (*Hofcommission in Religionssachen*) i Dvorsko školsko povjerenstvo.⁹ Godine 1758. Marija Terezija je s dopuštanjem pape Klementa XIII. preuzela i naslov apostolskog vladara s ovlašću imenovanja visokih crkvenih dužnosnika (Szabo, 1994, 213; Engelsfeld, 2002, 43). Od tog se razdoblja sve češće u visokim političkim krugovima Monarhije školstvo definira kao državno političko pitanje, što će potvrditi i sama Marija Terezija 1770., ustvrdivši da “školstvo jest i ostaje *politicum*” (u suprotnosti s *ecclesiasticum*) (Walter, 1938, 353).

S obzirom na to da se s razvojem državne uprave aktualizirala i potreba za obrazovanim javnim službenicima i stručnjacima, školske reforme Marije Terezije očekivano su započele reformama visokih škola, i to na Bečkom sveučilištu. Već je 1749. osobni liječnik Marije Terezije Gerhard van Swieten proveo probnu reformu na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Beču po uzoru na organizaciju fakulteta u Leidenu. Tom je prilikom Fakultet postavljen pod nadzor Marije Terezije, koja je od tada imenovala i plaćala nastavnike, potvrđivala dekana te postavljala zastupnika državne vlasti s dužnošću nadzora nad radom Fakulteta. Reformirana je i nastava i pozvani su inozemni profesori, čime je utjecaj isusovaca na Fakultetu marginaliziran (Gleisinger, 1974, 12-14). Nakon Medicinskog fakulteta po istom je modelu bečki nadbiskup Trautson započeo reformu Filozofskog i Teološkog fakulteta, pozvavši talijanske profesore, a uslijedila je i reforma Pravnoga fakulteta prema modelu sjevernonjemačkih protestantskih sveučilišta (Klingenstein, 1976, 131). Godine 1752. za Sveučilište je izdan novi “školski red” koji je dodatno smanjio utjecaj isusovačke prakse te po prvi put uveo političko-povijesne kolegije u studijski plan (Osterloh, 1970, 21).

⁹ Prema Friedrichu Wilhelmu Haugwitzu, kreatoru te reforme, ona je nazivana i “Haugwitzovom reformom”. Detaljnije o toj reformi v. Walter, 1938., 96. i dalje. Od recentnije literature v. Dickson, 1987., 222. i dalje te 257. i dalje; Szabo, 1994., 74. i dalje.

Nakon reformi Bečkoga sveučilišta pojačan je i interes za jačanjem institucionalne podloge obrazovnoj politici. Na molbu bečkoga nadbiskupa Christopha Migazzija 1760. osamostaljeno je Dvorsko školsko povjerenstvo (Studienhofcommission), koje je dotad djelovalo kao odjel u okviru Direktorija. Tek je osnutkom stabilne uprave školstvom Dvor dobio mogućnost provesti reforme školstva. Prvi je zadatak samostalne institucije bilo "unutarnje poboljšanje" na drugim austrijskim sveučilištima. Predsjedništvo Povjerenstva povjereno je Migazziju, a uz njega su kao savjetnici djelovali Gerhard van Swieten kao potpredsjednik, direktor teološkog studija kanonik Simon Ambrosius von Stich, direktor pravnog studija Johann Franz Bourguignon von Baumberg, direktor filozofskog studija kanonik Johann Peter Simen, savjetnik Karl Anton von Martini te savjetnik donjoaustrijske vlade Johann Baptist Gasparri. Povjerenstvo je zaduženo za sve poslove školstva, održavalo je mjesečne sjednice i na njima raspravljalo o mogućnostima napretka obrazovanja. Izvještaje je podnosilo Mariji Tereziji, ali je surađivalo i s dvorskim kancelarijama (Češko-austrijskom kancelarijom, Ugarskom kancelarijom) i Direktorijem, dok su kao "produžene ruke" na svim sveučilištima namješteni direktori. Time su tradicionalne službe dekana i rektora sveučilišta postale samo počasne, a uprava fakultetskih kolegija u potpunosti je podređena državnoj upravi (Walter, 1938, 356-357; Klingenstein, 1976, 145).

Vjerojatno i pod utjecajem rada tog povjerenstva krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 18. stoljeća intenziviraju se i navedene rasprave o školstvu na bečkom dvoru, koje su obilježile novi period reforme obrazovanja – školstvo se tada etablira kao *publicum*: pitanje općega interesa. Dok su dotadašnje reforme školstva bile potaknute manjkom obrazovanih državnih službenika i rezultirale su primarno reformama višeg obrazovanja, pod utjecajem nadirućih ideja prosvjetiteljstva građanin dolazi u centar državne obrazovne politike, a temelj građanskoga obrazovanja postaje niže školstvo. Godine 1769. Marija Terezija lokalnu je političku upravu uključila u pokušaje napretka obrazovanja na lokalnoj razini: Austrijsko-češkoj kancelariji naloženo je da istraži nedostatke školstva u Nasljednim zemljama i predloži načine reformi, a Ugarska dvorska kancelarija obvezana je na odgovornost za rast standarda javnoga obrazovanja u Zemljama Krune Sv. Stjepana (Cuvaj, 1907, 329; Kosáry, 1987, 101-102).

Ukidanje isusovačkoga reda 1773. omogućilo je zamah novim reformama školstva i osiguralo financijsku podlogu reformskoj aktivnosti bečkoga dvora. Po ukidanju reda osnovan je niz institucija koje su zbrajale njegovu ogromnu imovinu, kao i niz fondova iz kojih su se financirale razne društveno korisne aktivnosti, a ukupno školstvo na lokalnoj razini povjereno je dijecezanskim biskupima. Tih je godina u Beču počeo djelovati vodeći čovjek obrazovne reforme Marije Terezije: opat Johann Ignaz Felbiger, augustinski redovnik iz Saganu u pruskoj Šleskoj, koji će realizirati ideju o državnom školstvu.¹⁰ Felbiger je

tijekom šezdesetih godina u Saganu proveo niz reformi prema metodama njemačkih pijetista i uveo sustav njemačkih državnih škola, čime je postao glasovit i stekao reputaciju reformatora obrazovanja. Njegove su metode predstavljale kompromis između ambicioznih ciljeva koje su propagirali pijetisti i realnosti ruralnog društva – pijetistički imperativ radne etike, poslušnosti i unutarnje pobožnosti prilagodio je ograničenjima lokalnih prilika. Godine 1774. Felbiger je pozvan u Beč, gdje je imenovan vrhovnim ravnateljem škola, a uz upravu osnovnoga školstva povjerena mu je i odlučujuća uloga u reformi školstva cijele Monarhije. Iste je godine izradio Opći školski red (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern*), koji je proglašen zakonskim aktom i na temelju kojega je ujednačena struktura osnovnog školstva u austrijskim i češkim nasljednim zemljama (Cuvaj, 1907, 335-398).

Taj školski red svakako predstavlja dokaz važnosti koju je Marija Terezija pridavala obrazovanju stanovništva, kao i odraz tadašnjih imperativa obrazovne politike. Njime je, općenito, utvrđeno da u svakom mjestu gdje je župna crkva mora postojati i trivijalna škola (*Trivialschule*) koja će djecu podučavati vjeri, biblijskoj povijesti, čitanju, njemačkom, računanju, etici i gospodarstvu. Za sve škole lokalne su zajednice trebale osigurati učitelje i smještaj. Zemlja je podijeljena na okružja, a u svakom je postavljena jedna glavna škola (*Hauptschule*) u kojima su se podučavali latinski, zemljopis, povijest, geometrija i načela gospodarstva, a u sjedištu svakog školskog povjerenstva, odnosno svake zemaljske vlade osnovana je normalna škola (*Normalschule*) koja će se uz šire obrazovanje skrbiti i za obrazovanje učitelja. Uvedeno je obvezno školovanje od šeste godine i određene su prekršajne mjere za roditelje koji djecu ne šalju u škole. Propisani su obvezni udžbenici, broj nastavnih sati, nastavne metode, načini ispitivanja te nadzor od strane političke uprave.

Ujedno je i unutar državne upravne infrastrukture formirana i razvijena mreža školske uprave, od najniže lokalne razine do bečkoga dvora. Direktan nadzor nad školama imali su župnici ili mjesni nadzornici koje su predlagali magistrat ili vlastelinstvo. U svakom školskom okrugu osnovano je školsko ravnateljstvo, na čelo kojega je postavljen vrhovni ravnatelj škola, ovisan o političkoj upravi. U okviru svake zemaljske vlade pojedine pokrajine austrijskih i čeških nasljednih zemalja osnovano je školsko povjerenstvo, koje su činili ravnatelj škola te dvojica do trojica savjetnika vlade. Oni su direktno odgovarali centralnim dvorskim institucijama - u Beču je osnovano vrhovno ravnateljstvo normalnih škola kao savjetodavno tijelo za obrazovnu politiku, a cjelokupnu je organizaciju školstva Monarhije vodilo samostalno Dvorsko školsko povjerenstvo.

Odjeci Općega školskog reda u hrvatskim zemljama

Briga bečkoga dvora za školske prilike na lokalnoj razini osjetila se, usporedo s austrijskim i češkim nasljednim zemljama, i u hrvatskim zemljama. U područjima koja su pripadala Vojnoj krajini očekivano možemo i prije donošenja Općega školskog reda

¹⁰ Johann Ignaz von Felbiger (1724.-1788.), augustinski redovnik i reformator školstva. Djelovao je kao opat u Saganu, gdje je od 1764. godine na temelju pijetističkih ideja o obrazovanju reformirao katolički učiteljski seminar i osnovao tiskaru – po tom se iskustvu nova obrazovna metoda nazivala Felbigerovom ili Saganovom metodom. Od 1774. djeluje u Austriji, gdje također postaje značajan reformator školstva. O Felbigeru i njegovoj djelatnosti u reformi školstva v. Van Horn Melton, 1988., 91. i dalje.; Cuvaj, 1907., 324. i dalje.

pratiti snažniji razvoj školstva nego u civilnome dijelu, budući da je u Vojnoj krajini uspostavljena snažnija upravna hijerarhija i povezanost s centralnim institucijama u Beču. Kao i u drugim dijelovima Monarhije, školstvo je i u Vojnoj krajini počivalo na radu župnih svećenika i crkvenih redova – tako su na primjer isusovci držali škole u Petrovaradinu, franjevci u Slavonskom Brodu, a pijaristi u Bjelovaru i Karlovcu, no one su djelovale pod kontrolom pukovnijskih vlasti i Dvorskoga ratnog vijeća.¹¹ Nakon reorganizacije Vojne krajine krajem četrdesetih godina 18. stoljeća i uspostave stabilnog vojnoupravnog sustava u svim generalatima Krajine snažnije se potiče osnutak škola, osobito njemačkih škola gdje se učilo njemački i narodni jezik, pisanje, računanje, vjeronauk i vojne vježbe, ali su se postupno uvodila i druga korisna znanja, kao što su to, na primjer, bili obrti i gospodarska obuka. Godine 1764. Marija Terezija preko Dvorskog ratnog vijeća naredila je svim pukovnijama Vojne krajine da u svakom selu ili sjedištu satnije osnuju po jednu njemačku školu s njemačkim učiteljem kako bi se “još surovi krajiški živalj” pripremio za podčasničku vojnu službu (Golec, 2003, 323). Školstvom Vojne krajine i tada je upravljalo školsko povjerenstvo Dvorskoga ratnog vijeća u Beču putem nadležnih tijela generalkomanda, pukovnija i satnija. Početkom 1774. godine, prije donošenja Općega školskog reda, Dvorsko ratno vijeće ponovno je poslalo svim vojnim zapovjedništvima upute za uređenje škola, koje su gotovo u potpunosti odgovarale glavnim postavkama kasnijeg zakona. Prema njima je svaki podanik trebao dobiti pouku prema njegovu staležu, a za učitelje je trebalo namjestiti ljude osposobljene za to zvanje. U tu su svrhu generalkomande bile dužne iz svakoga okruga odaslati po jednoga učitelja u bečku normalnu školu kako bi se naučio novoj metodi, ali i podučio druge učitelje okruga (Cuvaj, 1907, 508-509). Troškovi školovanja pokrivali su se iz javnih fondova i državnog proračuna, a gradivo kojem se podučavala krajiška mladež bilo je pod čvrstom kontrolom vojnih vlasti – udžbenici su se nabavljali iz Beča i implementirale su se tada aktualne tendencije u obrazovnoj politici, o čemu svjedoči i poticajan natpis na školi u Mitrovici:

“Komm' ohne Scheu herein Jugend!
Lass' dich belehren,
Hier lehrnst du Gott und Kaiser ehren
Und gut und glücklich sein!”¹²

I u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji od šezdesetih godina 18. stoljeća dokumentirana je briga Marije Terezije za školstvo. Godine 1764. kraljica je zatražila informacije o stanju školstva u Varaždinu, a iduće se godine raspitivala o školskim zgradama u Virovitičkoj županiji.¹³ No, o organiziranoj brizi za školstvo u Banskoj Hrvatskoj može se govoriti tek po osnutku Hrvatskoga kraljevskog vijeća 1767. godine kao najviše

¹¹ O školstvu u Vojnoj krajini opširno v. Cuvaj, 1907., 495.-532

¹² Cuvaj, 1907., 496. Stihovi u prijevodu glase: “Mladeži, uđi bez bojazni / Prepusti se poduci / Ovdje ćeš učiti poštovati Boga i cara / te biti dobrom i sretnom!”

¹³ Zaključci Hrvatskog sabora, sv. VIII., 202 (Varaždin, 11. listopada 1765. Čl. 5.); Kukuljević Sakcinski, 1871., 428.

institucije izvršne vlasti na tim područjima. Ono je u uputi za rad obvezano na brigu o odgoju i obrazovanju mladeži, a već nekoliko dana nakon početka djelovanja poslalo je okružnicu svim županijama obavještavajući ih da je kraljica Vijeću “zbog majčinske brige i procvata Kraljevine” povjerila brigu za školovanje mladeži i tražeći ih podatke o eventualnim humanističkim školama na području županija, broju učenika, smještaju, raspoloživim učiteljima, zakladama i fondovima, kao i mišljenje o mogućnostima osnutka novih škola.¹⁴ Od kraja godine Vijeću su počela stizati izvješća županija, u kojima se redovito naglašavao nedovoljan broj škola i učitelja.¹⁵ S obzirom na ograničene financijske mogućnosti, nisu se pronašla rješenja za osnutak novih škola, no 1770. je kraljica poticala vlasteline da sami osnivaju pučke škole, a iste je godine i proveden opći popis škola (Cuvaj, 1907, 290-293). Iduće godine srijemski biskup Paxy, ujedno i savjetnik Vijeća, ovlašten je za brigu o nižem školstvu u Banskoj Hrvatskoj.¹⁶ Uvedene su i kontrole gimnazija: Vijeće je kraljici redovito slalo godišnja izvješća o radu škola i gimnazija, koja su sadržavala mišljenja Vijeća o pedagoškom radu profesora, načinu predavanja i materiji, broju učenika i njihovom napretku te obrazloženja izbora udžbenika.¹⁷

Opći školski red iz 1774., donesen kao zakon o školstvu samo za austrijske i češke Nasljedne zemlje, uveden je u hrvatskim zemljama samo na području Vojne krajine. Prema odredbama Reda u stožernim mjestima Vojne krajine uvedena je organizacija normalnih i glavnih škola i podučavanje po propisanoj metodi. U svim su generalatima formirana školska povjerenstva (kao što su u zapadnom dijelu Monarhije formirana u okviru zemaljskih vlada), koje su činili nekoliko časnika i ravnatelj škole, a sa sjedištima u Bjelovaru, Petrovaradinu, Petrinji i Karlovcu. Stožerni časnici zaduženi su da prilikom vizitacija ispituju i stanje školstva te šalju redovna izvješća nadležnom školskom povjerenstvu, koje je o tome preko generalkomande obavještavalo Dvorsko ratno vijeće u Beču. Zbog kontinuirane brige vojnih vlasti za obrazovanje krajišnika uspjeh nije izostao: dok se, na primjer, Matija Antun Reljković početkom šezdesetih godina u Satiru žali da u Slavonskoj krajini “iosh Lyudih imade / koi dobro govorit neznade / ... / Kadie mallo koi ie ucsio / y sam sebe u mladost muchio” (Reljković, 1987, 4, 6), godine 1780. gradiški satnik Špoljarević svjedoči “da gotovo sav narod [die Gemeinen] govori njemački” (Cuvaj, 1907, 516).

Ubrzo po donošenju Općega školskog reda počela je i za Zemlje Krune Sv. Stjepana, a time i za Bansku Hrvatsku, priprema prvoga općeg zakona o školstvu. Već su i prije donošenja zakona pokrenute pripreme upravne strukture koja će ga i provesti – stoga je Marija Terezija u kolovozu 1776. poslala Hrvatskom kraljevskom vijeću mandat o uređenju školske uprave u Banskoj Hrvatskoj.¹⁸ Tim je mandatom određen

¹⁴ V. npr. HDA, Varaždinska županija (32), kut. 3., no. 7 ex actis gen. congr. 15. 9. 1767.

¹⁵ HDA, Hrvatsko kraljevsko vijeće (12), serija 12.1 (Protocolla sessionum), knj. VIII/1., str. 202. (Srijemska županija), 238. (Virovitička županija); 302. (Zagrebačka županija) 360. (Varaždinska županija); 367. (Požeška županija).

¹⁶ ŐStA, FHKA, Camerale Ungam, Fasc. r. Nr. 787, Subd. 3: Schulen, 128 ex Nov 1771, fol. 148. i dalje.

¹⁷ Primjer takvog izvješća objavio je Jembrih, 2004.

¹⁸ “Benignum mandatum regium de systemate studiorum”. Prijevod N. Jovanović. Obj. u: Pavić (1996), 11.-37.; HDA, Hrvatsko kraljevsko vijeće (12), A97/1776.

osnutak zagrebačkog školskog okružja s kraljevskim ravnateljem školskih poslova na čelu (imenovan je Nikola Škrlec Lomnički¹⁹) i osnutak povjerenstva za pitanja studija i škola u okviru Vijeća koje će razmatrati sve političke i ekonomske predmete vezane uz školstvo. Zadatak je povjerenstva bio brinuti da se ravnatelj školstva upozna sa svim kraljičnim odredbama i predlagati sve intervencije korisne za boljitak obrazovanja. Od tada će ravnatelj po kraljevskom autoritetu upravljati sveukupnim poslovima studija i škola i bit će zadužen za provedbu odredbi. Određen je i kraljevski inspektor nacionalnih škola, podređen kraljevskom ravnatelju školstva, koji će se brinuti za niže školstvo (imenovan je Antun Mandić), kao i ravnatelj Zagrebačke akademije (Josip Taisperger).

Godine 1777. za Zemlje Krune Sv. Stjepana izdan je temeljni dokument uređenja državnog školstva: *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, kao prvi upravno-pravni dokument o razvoju i regulaciji obrazovnog sustava u istočnom dijelu Monarhije.²⁰ Prateći glavne postavke Općega školskog reda iz 1774., taj je zakon osim reforme osnovnoga školstva uključivao i reformu srednjega i višega školstva, a u bitnome je sadržavao sljedeće:

Vrhovna uprava školstva u Zemljama Krune Sv. Stjepana pridržana je kralju, koji je njome upravljao preko Ugarskog namjesničkog vijeća i Hrvatskog kraljevskog vijeća. U objema institucijama imenovano je školsko povjerenstvo, koje će sjednice držati jednom tjedno i raspravljati o školskim i ekonomskim predmetima te preko vijeća podnositi mišljenja kralju. U Hrvatskoj je kraljevske odredbe Hrvatsko kraljevsko vijeće prosljeđivalo kraljevskom ravnatelju školstva, a predlagalo je izbor učitelja, nadziralo školski fond te redovito obavještavalo bečki dvor o stanju školstva. Zemlja je podijeljena na školska okružja, od kojih je za prostor Banske Hrvatske osnovano zagrebačko okružje. Na čelo svakog okružja postavljen je vrhovni ravnatelj škola koji je odgovarao političkoj upravi i brinuo se da se za upravitelje škola postave sposobni ljudi i da se vrše propisi. Imenovani su i kraljevski školski nadzornici za pučke narodne škole, s obzirom da su one, prema *Ratio educationis*, zasluživale osobitu pažnju zbog temeljnog obrazovanja mladeži. Nadzornici su se brinuli za postavljanje učitelja i redovito obilazili škole.

Osnovno je školstvo uređeno na vrlo sličan način kao što je Općim školskim redom iz 1774. utvrđeno za zapadni dio Monarhije. "Narodne škole" (*scholae vernaculae seu nationales*) dijelile su se na četiri vrste, i to na župne škole (*scholae vernaculae*

¹⁹ Nikola Škrlec Lomnički (1729.-1799.) u svojoj je bogatoj karijeri javnoga službenika Banske Hrvatske (kraljevinski blagajnik, protonotar, savjetnik Hrvatskoga kraljevskog vijeća i Ugarskoga namjesničkog vijeća, veliki župan Zagrebačke županije) uz angažman u brojnim političkim i gospodarskim pitanjima djelovao i kao spiritus movens razvoja hrvatskoga školstva. Kao savjetnik Hrvatskoga kraljevskog vijeća, a od 1776. i kraljevski ravnatelj školstva Zagrebačkoga okruga nadzirao je cjelokupno školstvo u zemlji te je na poticaj bečkoga dvora sudjelovao u pokretanju i organizaciji osnovnoškolskih i visokoškolskih ustanova (Političko-kameralni studij u Varaždinu, Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu, Akademijina knjižnica). Imao je odlučujuću ulogu pri izboru profesora, u nadzoru i usmjeravanju njihova rada s pedagoškog i metodičkog aspekta te osmišljavanju gradiva. Opširnije o njegovu prosvjetnom radu v. Pavić (2000).

²⁰ *Ratio Educationis* pripremio je József Ürményi, savjetnik Kancelarije, prema instrukcijama Marije Terезije. S njim su radili i matematičar Daniel Tersztyányzky te profesor Pál Makó. Kosáry, 1987, 95. O sadržaju *Ratio educationis* v. i Cuvaj, 1907, 380.-383.

paganae) s jednogodišnjom nastavom i jednim učiteljem osim vjeroučitelja, trgovišne (*scholae vernaculae opidanae*) s dvogodišnjom nastavom i dva učitelja, gradske (*scholae vernaculae urbanae*) s trogodišnjom nastavom i dva učitelja te primarne (*primariae scholae vernaculae*) koje su ujedno služile i za obrazovanje učitelja. Kao "niže gimnazije" uvedene su latinske ili gramatičke škole (*scholae latinae seu grammaticae*) s ciljem podučavanja latinskoga jezika radi daljnje izobrazbe. Osim latinskog, u njima se podučavao vjeronauk, lijepo pisanje, aritmetika, latinski te "umijeće ispravnog i sredenog mišljenja", prirodopis i povijest. U njima su uvedeni i izborni predmeti: grčki jezik, geometrija, te za one koji namjeravaju napustiti školovanje nakon završetka gramatičke škole i principi prirodnog prava i domaćeg prava, "barem toliko da se mogu snaći u češćim događajima svakodnevnog života i da znadu po propisima ugarskoga prava obavljati poslove kao što su ugovori, sporazumi, uglavci, oporuke i tako dalje." Gimnazije su se dijelile na glavne i obične (*archigygnasia i gymnasia*). Nastava u gimnazijama trajala je dvije godine, a u njima se učila aritmetika, vjeronauk, latinski, prirodopis, povijest, geografija, prirodno pravo i uvod u poznavanje domaćih običaja. Od izbornih predmeta učilo se grčki, eksperimentalnu fiziku, kolegij javnih novosti i poetiku. Kao jedina visokoškolska ustanova u Banskoj Hrvatskoj ustanovljena je Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu, koja je uvrštena u sustav jednakih kraljevskih instituta u Ugarskoj, a imala je tri fakulteta: teologiju, pravo i filozofiju s ukupno 19 profesora (Bayer, 1996, 264. i dalje).²¹

Osim strukture školstva, *Ratio Educationis* odredio je i raspored sati te donio tabele s rasporedom obveznih predmeta po danima, no obvezno polaganje škola od šeste godine nije uvedeno kao u zapadnom dijelu Monarhije, nego je samo istaknuto kao poželjan cilj. Svakako je sadržavao suvremene regulacije školskih pravila, te je, iako je tradicionalni latinski ostao na vodećem mjestu, postavio naglasak na praktična znanja, kao što su matematika, prirodne znanosti i gospodarstvo.

Na temelju iznesenog možemo zaključiti da je Opći školski red iz 1774. godine, koji ovdje donosimo u prijevodu, obilježio važnu prekretnicu u razvoju školstva u svim zemljama Habsburške Monarhije. Njime je učvršćeno pravo države na organizaciju i kontrolu obrazovanja mladeži, ali ujedno i obveza – kako obveza države na pružanje mogućnosti širokoga spektra obrazovanja, tako i obveza svakoga građanina da se obrazuje za buduću ulogu u društvu. Stoga Opći školski red predstavlja temelj modernoga školstva i odlučujući korak prema školstvu kakvo poznajemo i danas.

²¹ O osnutku Akademije v. MOL, Arhiv Ugarske kancelarije, A39, 5209 3x 1776.; usp. i Dobronić, 2004.

ARHIVSKA I TISKANA GRAĐA:

1. Hrvatski državni arhiv (HDA), Arhiv Hrvatskog kraljevskog vijeća; Arhiv Varaždinske županije.
2. Madarski državni arhiv (MOL), Arhiv Ugarske dvorske kancelarije – A1 (Originales referendae); A39 (Acta generalia).
3. Austrijski državni arhiv (ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA), Camerale Ungarn.
4. Becher, J. J. (1673). Politische Discurs von den ... Ursachen des Auff- und Abnehmens der Städt, Länder und Republicken. Frankfurt/M.
5. Kukuljević, Saksinski, I. (1862). Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Sv. I. Zagreb.
6. Reljković, M. A. (1987). Satyr illiti divyi csovik [1762.]. Privlaka: Privlačica (pretisak).
7. Sonnenfels, J. J. (2003). Grundsätze der Polizey [1765.]. Prir. W. Ogris. Beč: C.H. Beck.
8. Zaključci Hrvatskog sabora, sv. VIII. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1971.

LITERATURA

1. Bayer, V. (1996). Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (god. 1776.) i njegovo definitivno uređenje (1777. god.). // Pavić, Ž. [ur.]. Pravni fakultet u Zagrebu. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta, Sv. I. Zagreb : Pravni fakultet, str. 241-298.
2. Cuvaj, A. (1907). Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. I. Zagreb : Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
3. Dickson, P. G. M. (1987). Finance and Government under Maria Theresia 1740-1780. Sv. I. Oxford : Clarendon Press.
4. Dobronić, L. (2004). Zagrebačka akademija. Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633.-1874., Zagreb : Dom i svijet.
5. Fináczy, E. (1899). A magyarországi közoktatás története Maria Theresia korában. Sv. I. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia.
6. Gerloff, A. W. (1937). Staatstheorie und Staatspraxis des kameralistischen Verwaltungsstaates. Breslau : Marcus Verlag.
7. Gleisinger, L. (1974). Utjecaj Beča i njegove medicinske škole na razvoj medicine u Hrvatskoj. Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, XIV., 1, str. 5-49.
8. Golec, I. (2003). Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske krajine (1777.-1871.). Sisak : Državni arhiv u Sisku.
9. Grimm, G. (1987). Die Schulreform Maria Theresias 1747-1775 (=Aspekte pädagogischer Innovation 10). Frankfurt/M. : P. Lang.
10. Engelsfeld, N. (2002). Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća. Zagreb : Pravni fakultet.
11. Hermann, U. (2005). Pädagogisches Denken. // Hammerstein, N. ; U. Herrmann [ur.]. Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Band II. : 18. Jahrhundert. Vom späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800. München : C. H. Beck, str. 97-133.
12. Jembrih, A. (2004). Varaždinska gimnazija u svjetlu izvješća 1774./75. i ispitnih pitanja iz hrvatske povijesti. // Kaj, XXXVII, 4-5, str. 45-57.
13. Klingenstein, G. (1976). Despotismus und Wissenschaft : Zur Kritik norddeutscher Aufklärer an der österreichischen Universität 1750-1790. // Engel-Janosi, F. i sur. [ur.]. Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum,

- Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, str. 126-157.
14. Kosáry, D. (1987). Culture and Society in Eighteenth-Century Hungary. Budapest : Corvina.
15. Kovács, E. (1983). Beziehungen von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert. // Zöllner, E. [ur.]. Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Wien : Österreichischer Bundesverlag.
16. Osterloh, K. H. (1970). Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Eine Studie zum Zusammenhang von Kameralwissenschaft und Verwaltungspraxis. (=Historische Studien 409). Lübeck : Matthiesen Verlag.
17. Pavić, Ž. (2000). Nikola Škrlec Lomnički i visoko školstvo u Hrvatskoj u 18. stoljeću. U: Vranjican, S. i Pusić, E. ur. Nikola Škrlec Lomnički (1729-1799). Zagreb: Pravni fakultet, Filozofski fakultet, HAZU, Hrvatski državni arhiv, 131.-149.
18. Pavić, Ž. [ur.] (1996). Pravni fakultet u Zagrebu. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta, Sv. I. Zagreb : Pravni fakultet.
19. Raeff, M. (1975). The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth-Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach. The American Historical Review 80 (5/1975), 1221.-1243.
20. RAEFF, M. (1983). The Well-Ordered Police State. Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600-1800. New Haven-London : Yale University Press.
21. Szabo, F. A. J. (1994). Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780. Cambridge : Cambridge University Press.
22. Van Horn Melton, J. (1988). J. Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria. Cambridge : Cambridge University Press.
23. Walter, F. (1938). Die Österreichische Zentralverwaltung. II. Abt.: Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848). Sv. 1/1.: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740-1780). Beč : Kommission für neuere Geschichte Österreichs.

Ivana Horbec and Vlasta Švoger, Zagreb

(Summary)

SCHOOL SYSTEM AS *POLITICUM*: GENERAL SCHOOL ORDER OF 1774

This paper presents the translation of the General School Order of 1774 (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern*) with the analysis of circumstances under which this act was introduced and its echoes in the Croatian states under the Habsburg authority. The General School Order of 1774 represents the foundation of the state elementary school system of the Habsburg Monarchy, which as an act was in force in the Monarchy's hereditary lands and on the territory of the Military Frontier until 1805. It was used as a basis for the first school system act in the Civil Croatia, *Ratio Educationis*. As significant influences on the introduction of the General School Order the paper presents the ideas of pietism and Cameralism, with the arriving ideas of enlightenment, which encouraged the state and its institutions to take the initiative in the arrangement of the educational system. At the same time the right of the state and legislation to the regulation and control of the school system was emphasised, as well as the necessity of the education of the young, including its orientation to the content that favours the rulers' and the society's interests with the aim of creating "competent and loyal" population. The formation of the management structure that would enable the implementation of the new school system law is also analysed.

Key words: General School Order (1774)
primary education system, history of educational system, educational system acts, Habsburg monarchy

OPĆI ŠKOLSKI RED za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u svim carsko-kraljevskim Nasljednim zemljama od 6. prosinca 1774.²²

Poticaj za donošenje odredbe o općem zemaljskom školskom redu
MI MARIJA TEREZIJA, po Božjoj milosti rimska carica udova, kraljica Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Galicije, Lodomerije itd., nadvojvotkinja Austrije, vojvotkinja Burgundije, Štajerske, Koruške i Kranjske; velika kneginja Erdelja; markgrofica Moravske, vojvotkinja Brabanta, Limburga, Luxemburga i Gelderna, Würtemberg, Gornje i Donje Šlezije, Milana, Mantove, Parme, Piacenze, Guastalle, Auschwitzta i Zatora; kneginja Švapske, poknežena grofica od Habsburga, Flandrije, Tirola, Hennegaua, Kyburga, Gorice i Gradiške, markgrofica Svetog Rimskog Carstva, Burgaua, Gornjeg i Donjeg Lausnitza, grofica Namura, gospodarica Slovenske marke i Mechelna itd.; vojvotkinja – udova Lotaringije i Baara, velika vojvotkinja Toskane itd. itd.

²² Prijevod je napravljen prema izdanju iz 1881. godine: Die allgemeine Schul-Ordnung vom 6. Dezember 1774 im Urtexte nebst Einleitung und Commentar. Eine Erinnerungsschrift an die glorreiche Begründerin der österreichischen Volksschule, die Kaiserin Maria Theresia, aus Anlass ihres hundertsten Sterbetages allen Lehrern und Schulfreunden gewidmet von Johann Papouschek, Bürgerschullehrer. Mit dem Bildnisse Maria Theresias, Wien, 1881., 13-46.

U prijevodu se nastojalo udovoljiti dvama zahtjevima – zadržati po mogućnosti što veću vjernost izvorniku, ali i ostvariti što je moguće bolju "čitljivost", odnosno prilagoditi tekst suvremenim jezičnim standardima. Stoga se ponekad pokazalo nužnim donekle promijeniti sintaktičku strukturu prijevodnog teksta u odnosu na sintaksu izvornika, odnosno predugačke složene rečenice izvornika u prijevodu pretvoriti u dvije ili tri nešto kraće rečenice. Pritom se, dakako, pazilo na to da se ne naruši sadržajna struktura teksta. U uglatim je zagradama navedena riječ/riječi, koje/kojih nema u izvorniku, a u prijevodu je dodana/su dodane radi lakšeg razumijevanja ili zbog prilagodavanja duhu hrvatskog jezika.

Svim vjernim stanovnicima i podanicima Naših nasljednih kraljevina i zemalja, kojega god staleža ili naslova²³ oni bili, izručujemo Našu milost i ovime im milostivo dajemo na znanje:

Budući da Nam ništa toliko ne leži na srcu kao prava dobrobit zemalja od Boga povjerenih Našoj upravi i da običavamo neprestano brinuti o njihovoj što većem promicanju, shvatili smo da odgoj mladeži oba spola kao najvažniji temelj prave sreće naroda uistinu zahtijeva pogniji uvid.

To je pitanje privuklo na sebe Našu pozornost tim više što o dobrom odgoju i vodstvu u prvim godinama sigurno ovisi cijeli kasniji način života svih ljudi i oblikovanje duha te načina razmišljanja cijelih naroda. To se može ostvariti samo ako se dobro uređenim odgojnim i obrazovnim ustanovama rasprši tama neznanja i ako se svakome pribavi poduka primjerena njegovu staležu.

Dakle, za ostvarenje toga toliko potrebnoga koliko i općekorisnoga krajnjeg cilja odredili smo da se za sve Naše njemačke nasljedne kraljevine²⁴ i zemlje utvrdi ovaj sadašnji opći zemaljski školski red.

Članak I.

U svakoj se pokrajini imenuje školsko povjerenstvo

Kako bi se cijelo školstvo dovelo u doličan red i u njemu sačuvalo za sva vremena ovime najprije određujemo da zemaljske vlade²⁵ svake pokrajine Naših država imenuju vlastito školsko povjerenstvo, koje se treba sastojati od najmanje dvojice, a po mogućnosti i od trojice vijećnika rečene zemaljske vlade, od opunomoćenika ordinarijata, od jednog tajnika i ravnatelja normalne škole i čiji se članovi trebaju poimence navesti i dati Nama na potvrdu.²⁶ Pritom ćemo osobito paziti na to da tim povjerenstvima s

23 Iako bi se po navedenom osnovnom načelu zakona moglo drugačije zaključiti, Opći školski red priznaje isključivo rimokatoličku vjeru. Tako, na primjer, opunomoćenik ordinarijata kao član školskoga povjerenstva sudjeluje u organizaciji lokalnoga školstva (usp. čl. I.), za vjeronauk su zaduženi isključivo katolički svećenici (usp. čl. VI.), a mjesnim se župnicima daje dužnost nadzora nad radom škole (usp. čl. XVII.).

24 Pod njemačkim Nasljednim zemljama podrazumijevaju se austrijske pokrajine (Donja Austrija, Gornja Austrija, Štajerska, Koruška, Kranjska, Tirol i Vorarlberg), zemlje češke krune (Češka, Moravska i Šleska) te Vojna krajina s četiri generalata (Varaždinskim, Karlovačkim, Slavonskim i Banskim krajinom). Za Mađarsku i Hrvatsku 1777. izrađen je na temelju ovoga Općega školskog reda školski zakon Ratio Educationis, kojim su, uz pojedine regulacije, uvedeni slični principi obrazovne politike bečkog dvora.

25 Zemaljske vlade, u jeziku bečkoga dvora općenito nazivane gubernium ili Landesstelle, bile su nositelji vladarevih izvršnih ovlasti na zemaljskoj razini. Bile su odgovorne za implementaciju vladarevih odredbi u pojedinoj pokrajini/zemlji, a njihove su ovlasti pokrivala široki raspon fiskalnih, gospodarskih, vjerskih ili općih javnih poslova. Činilo ih je određeni broj vijećnika i tajnika uz kancelarijsko osoblje, a financirane su iz javnoga proračuna. Sa specijalizacijom i profesionalizacijom javne uprave njihov se rad pretežno odvija unutar stalnih povjerenstava, od kojih je jedno, kao posljedica ovoga zakona, bilo i školsko povjerenstvo.

26 U Vojnoj krajini školska povjerenstva bila su vezana uz generalkomande pojedinih generalata sa sjedištima u Bjelovaru, Karlovcu, Petrinji i Petrovaradinu. Nakon donošenja zakona za Civilnu Hrvatsku i Slavoniju 1777. školsko je povjerenstvo osnovano u okviru Hrvatskoga kraljevskog vijeća kao vrhovne institucije kraljeve izvršne vlasti na zemaljskoj razini.

vremena na vrijeme damo upute za njihovo postupanje, a općenito njihova će zadaća biti da sada brinu o uvođenju i podizanju njemačkih škola u cijeloj zemlji i nadziru ih u školskim poslovima zajedno s njihovim učiteljima, a ubuduće da brinu i o pridržavanju propisanog načina podučavanja kao i o primjeni i provođenju ove Naše opće uredbe te da Nam s vremena na vrijeme podnose svoja izvješća i stručna mišljenja kako o napretku školstva, tako i o slučajevima u kojima je potrebna naša odluka.

Članak II.

Koliko će vrsta njemačkih škola biti i gdje će one biti

Sve njemačke škole²⁷ trebale bi biti trovrstne, naime normalne škole, glavne škole i opće ili trivijalne škole.

Normalnim školama nazivaju se samo one škole koje služe kao smjernice svim ostalim školama u pokrajini. Stoga se u svakoj pokrajini treba urediti samo jedna jedina normalna škola, i to u sjedištu školskog povjerenstva, prema kojoj se trebaju ravnati sve ostale škole u zemlji. U istoj se trebaju obrazovati učitelji za sve druge njemačke škole i dobro podučiti u svim potrebnim stvarima ili se barem trebaju dobro ispitati oni koji su se obrazovali negdje drugdje, ako žele biti namješteni bilo gdje u pokrajini. ²⁸Radi podučavanja svega propisanog, na svakoj normalnoj školi moraju biti namješteni ravnatelj i četiri do pet učitelja, od kojih bi jedan trebao biti svećenik vjeroučitelj, da bi mogle podučavati u svemu što je propisano.

Njemačke glavne škole uredit će se u većim gradovima, ali i u samostanima, gdje za to postoji mogućnost, a treba ih tako razmjestiti da u svakom dijelu, okrugu ili kotaru zemlje postoji barem jedna takva glavna škola.

Napokon, opće njemačke ili trivijalne škole trebaju biti u svim manjim gradovima i trgovištima te na selu, barem u svim mjestima gdje se nalaze župne crkve ili od njih udaljene područne crkve.

Članak III.

Kako treba shvatiti podizanje škole

Pritom nipošto ne postoji namjera sve te škole iznova podizati i posvuda namješteni nove učitelje. Štoviše, prije svega trebaju se dolično urediti već postojeće škole, već

27 Naziv "njemačke škole" ovdje je uporabljen prvenstveno da bi se označila razlika od dotadašnjih "latinskih škola". Osim učenja njemačkoga jezika, koji u tom razdoblju počinje prevladavati u javnoj upravi, u osnovnoškolskom se obrazovanju pitalo učenje materinjeg jezika (što dokazuje i izdavanje velikoga broja udžbenika i gramatika na jezicima naroda Monarhije u tom razdoblju), ali i svladavanje latinskoga jezika.

28 Opći školski red obilježio je značajnu prekretnicu u statusu, ulozi i obavezama učitelja. Dok se do uvođenja državnoga školstva ne može govoriti o standardiziranoj učiteljskoj profesiji, ovim zakonom normirano je njihovo školovanje, djelatnost i način izbora, čime učitelji postaju javni (državni) službenici i ulaze u hijerarhijski sustav državne kontrole školstva. Osim uvođenja normalnih škola kao jedino priznanih "rasadišta" učitelja na lokalnoj razini, Opći školski red definira javni status učitelja (usp. čl. XXIV.) te im zabranjuje bavljenje manje cijenjenim poslovima (usp. čl. XXI.).

namješteni školnici (učitelji) trebaju se upozoriti na pridržavanje za Naše Nasljedne zemlje utvrđenog načina podučavanja, a pri namještanju novih učitelja školsko povjerenstvo provincije treba se pobrinuti za to da nitko ne dobije mjesto u školi ili da doista ne nastupi u službu, s kojom je prije bilo povezano podučavanje u školama, koji nije dobro podučan u ovdje propisanom načinu podučavanja i nije ocijenjen sposobnim temeljem odgovarajućeg ispita u normalnoj školi. Pravo držanja škole i podučavanja mladeži i dalje ostaje svima onima duhovnog ili svjetovnog staleža, muškog i ženskog roda, koji su dosad posjedovali to pravo. Međutim, sve škole trebaju što je prije moguće biti uređene prema općem utvrđenom načinu i u svim stvarima bez iznimke ovisiti o školskom povjerenstvu pokrajine u kojoj se nalaze, a nalozi povjerenstva moraju se dolično slijediti kako s obzirom na način podučavanja i školske predmete, tako i s obzirom na ostale odredbe.

Naprotiv, potpuno nove škole trebaju se urediti samo ondje, gdje dotad nisu postojale, a potrebne su, kao što je tamo, gdje je mladež u jednome mjestu previše brojna da bi se mogla smjestiti u već postojeće škole, ili tamo gdje se sadašnji učitelji o mladeži ne mogu brinuti kako dolikuje. U tom će se slučaju takve škole iznova podići ili prema potrebi obnoviti uglavnom na trošak općine koja iz toga izvlači neposrednu korist, ali uz potporu gospoštije, koja sudjeluje u prednostima toga da iz škola dobije čudoredne i korisne podanike, kao i uz pomoć drugih dotoka koji se trebaju pronaći. Pritom se odluka o nužnosti samog podizanja škole i prosudba o planiranom povećanju broja učitelja te rasprava i odluka o udjelu svake od stranaka u troškovima održavanja školske zgrade trebaju temeljiti na prosudbama školskoga povjerenstva pokrajine, ali nakon prethodno pribavljenog odobrenja zemaljske vlade, u čijoj je nadležnosti da Nas u slučaju poteškoća koje su nastale vezano za zahtjev školskoga povjerenstva o tome obavijesti radi donošenja konačne odluke.

Članak IV.

Kakve trebaju biti školske zgrade

Ako se grade nove školske zgrade ili uređuju i poboljšavaju stare, u njima mora biti napravljeno toliko učionica da učitelji mogu istodobno držati nastavu na takav način da dvojica ili više njih u isto vrijeme ne podučavaju utvrđenim načinom u istoj prostoriji. A budući da je nužno da učenike ne smetaju kućanski poslovi žena, djece i služinčadi učitelja, dakle da učionice nipošto ne služe za neku drugu uporabu, učionica čak i na selu mora biti odvojena od učiteljeva stana. Slijedom toga tamo, gdje to nije razdvojeno, odmah prvo ljeto nakon objavljivanja ovog patenta ili čim je moguće, mora se u sadašnjoj školskoj zgradi sagraditi nova prostorija, ukoliko se to može izvesti bez prevelikih troškova za općinu ili onoga koji je dužan skrbiti za održavanje školske zgrade, ili se u samoj zgradi mora za to urediti odgovarajuća prostorija s obzirom na broj djece koja pripadaju toj školi.

Prigodom izgradnje takvih učionica potrebno je obzirati se ne samo na potreban prostor za dovoljnu količinu svjetla, kao i na prostrano mjesto za održavanje ispita u glavnim ili većim školama, već je potrebno brinuti i o tome da je škola opskrbljena klupama, stolovima, školskom pločom, tintarnicama i drugom potrebnom opremom kao i zatvorenim ormarom za čuvanje knjiga.

Članak V.

Što se treba učiti u svakoj od tri vrste škola

U normalnim školama trebaju se podučavati razni glavni predmeti.

A. Vjeronauk i to:

1. Prema uobičajenom shvaćanju podučavanja i to: prema uputama katekizma uobičajenog u dijecezi, ali samo u slučaju, ako je biskup vlastiti katekizam već uveo u župe. U ostalim slučajevima treba se koristiti katekizam za normalne škole koji je tiskan ovdje u Beču i odobren od biskupa.

2. Sustavno, iz one čitanke, sastavljene isključivo s tom svrhom, u kojoj se učenja katekizma radi jednoobraznosti iznose u međusobnoj vezi.

3. S povijesnog aspekta, da mladež nauči u kojoj se prigodi i kada dogodilo Božje Otkrivenje, koji su propisi objavljeni za naše djelovanje i u kojoj su prigodi dani.

4. Mladež treba također podučiti iz čitanke onom najplemenitijem iz etike i što svakomu dolikuje.

B. Druge neophodne i za sve staleže potrebne stvari poput poznavanja abecede, slovanja, čitanja, krasopisa i pravopisa, računanja, računovodstva i onoga što pripada pristojnom ponašanju ili moralu.

C. Predmete, koji dijelom služe kao priprema za studij, a dijelom su korisni osobama koje se žele posvetiti staležu koji brani i hrani, a osobito poljodjelstvu, stjecanju umjetničkih vještina²⁹ i obrtima.

Nastavni predmeti su: jezična poduka iz materinjeg jezika, upute za najčešće vrste pisanih sastavaka, upute iz latinskog jezika onako kako on može biti potreban onima koji će prijeći u latinske škole, kao i onima koji će postati ljekarnici, ranarnici itd. ili onima koji svoj kruh žele zarađivati perom, glavna načela umijeća vođenja kućanstva, a eventualno i poljodjelstva, historijska znanja o umjetnosti i obrtima te u svezi s tim potrebna i korisna znanja iz prirodopisa i znanosti o prirodi i to u mjeri primjerenoj sposobnostima mladeži.

Onđe se mladež treba podučiti i osnovama iz povijesti i zemljopisa, osobito u obziru na domovinu, osnovama mjerništva i inženjerstva, također mehanici - poput crtanja sa šestarom i ravnalom kao i crtanja prostom rukom.

²⁹ Iz konteksta zakona vidljivo je da je riječ o vještinama primijenjene umjetnosti.

D. Radi pripreme budućih učitelja ondje treba predavati i objasniti sposobnosti i dužnosti čestitih učitelja:

*stvari u kojima se oni trebaju podučavati,
poznavanje metode,
vježbanje u praksi podučavanja,
najnužnije iz školskog odgoja,
vođenje kataloga,
vladanje kod ispitivanja.*

Napokon, osobito ono što kućni učitelji i informatori trebaju znati - za one koji se žele posvetiti toj službi.

U glavnim školama moraju se učiti svi glavni predmeti navedeni gore kod normalnih škola pod A. i B., a treba nastojati da se mladež što više poduči i materiji treće vrste glavnih predmeta koji se navode pod C., onoliko koliko je izvedivo ovisno o broju i sposobnosti učitelja te o vremenu koje imaju za nastavu.

U općim njemačkim ili trivijalnim školama manjih gradova, trgovišta i sela prijeko je potrebno učiti:

A. Vjeru i njezinu povijest zajedno s moralom, iz čitanke.

B. Abecedu, slovanje te čitanje pisanih i tiskanih stvari, kurentno pismo, pet vrsta i trojno pravilo od računanja.

C. Za seoski puk prikladne upute o čestitosti i o gospodarstvu prema u tu svrhu sastavljenoj knjižici.

Članak VI.

Tko treba podučavati

Podučavanje vjeronauka u svim školama ostaje prepušteno svećenicima.

U normalnim i glavnim školama treba namjestiti vlastite svećenike učitelje koji svakodnevno trebaju podučavati najmanje jedan sat i objašnjavati katekizam, vjersku povijest, moral, poslanice i Evanđelja.

Župnici ili vikari dužni su dvaput ili najmanje jedanput podučavati katekizam. Međutim, budući da se u trgovištima i na selu, pa i u manjim gradovima može dogoditi da jedan župnik, koji ima više škola, u svakoj od svojih škola ne može podučavati vjeronauk čak niti jednom tjedno, Mi želimo i propisujemo da poglavari redova na zahtjev Naših zemaljskih vlada svoje redovničko svećenstvo trebaju uputiti da se bez ikakve novčane naknade stave na raspolaganje za podučavanje vjeronauka i to na taj način da takav župnik radi toga samo podnese zahtjev zemaljskoj vladi, koja će ga odmah predati duhovnom poglavaru najbližeg samostana, a on sam će jednog ili prema potrebi i više svojih podređenih duhovnika uputiti župniku radi podučavanja vjeronauka.

I Mi očekujemo od svete vjerske revnosti svih biskupa i ordinarijata da će pomoći poduprijeti ovu Našu općekorisnu namjeru i da će i sa svoje strane osobno paziti na to da u to upute sebi podređene poglavare redova. To podučavanje vjeronauka mora se odvijati u skladu s propisima i pod nadzorom župnika, a ti redovnici ne smiju biti opozvani i zamijenjeni, čim više nisu potrebni, nego trebaju neko vrijeme biti ostavljeni da podučavaju vjeronauk. Pri čemu svim sadašnjim predstojnicima samostana svojom vlašću zemaljskoga vladara zapovijedamo da se bez pogovora najpokornije odazovu ovom nalogu ili u slučaju protivljenja mogu očekivati Našu neizmjernu nemilost.

Školski učitelji moraju saslušati objašnjenja župnika ili vikara i dobro ih upamtiti da bi bili u stanju ponoviti ih s učenicima. Ako bi župnik ili vikar bio spriječen sam to učiniti, tada učitelji, uz pomoć poznatih prednosti, trebaju učenike podučiti stvarima koje je potrebno naučiti napamet kao što su dokazujuća mjesta iz Svetoga pisma, tabelarni nacrt materije itd. i ispitati ih o tome. U slučaju prevelike zaposlenosti župnika i njegovih vikara učiteljima je u manjim gradovima i na selu dopušteno da pitanjima ispitaju što su djeca zapamtila u svezi vjere iz knjige određene za vježbanje čitanja.

Ostale predmete mogu predavati i svećenici i svjetovnjaci, ako su i jedni i drugi pokazali dovoljno znanje na za to određenim ispitima. Broj učitelja u glavnim školama uključujući ravnatelja treba iznositi četiri ili pet. Međutim, u općim školama u gradovima potrebno se ravnati prema postojećem broju učitelja prema kojima se moraju rasporediti predmeti. Kako bi se trebala izvršiti ta podjela, moći će se vidjeti iz kataloga lekcija, dodanog na kraju ovoga patenta i uređenog prema različitosti škola i različitom broju učitelja i označenog s A., B., C. i D.

Međutim, ako bi prema stanju mjesta i drugim okolnostima bila korisna ili prijeko potrebna drukčija podjela, ista se može i drugačije utvrditi na prijedlog ravnatelja škole ili nadzornika uz odobrenje povjerenstva za škole.

Članak VII.

Iz kakvih knjiga treba poučavati

Budući da želimo voditi računa o jednoobraznosti nastave, s tom smo namjerom dali sastaviti potrebne upute za sve predmete, ne samo posebne knjige i tablice za uporabu učenika, nego i za same učitelje i dali smo ih predočiti u metodološkom priručniku, iz kojega će ovi posljednji moći razabrati kako se trebaju vladati u svakom aspektu svoje službe.

Te knjige, kako su navedene u dolje priloženom popisu E., moraju nabaviti svi učitelji prema mogućnostima svake škole, moraju točno slijediti njihov sadržaj, a mladež ne smiju poučavati niti iz koje druge nego iz onih koje su propisane. Ipak, vještiji se učitelji, ako žele, mogu služiti i drugim knjigama sličnog sadržaja da bi iz njih proširili svoja vlastita znanja.

Članak VIII.

Kako podučavati

Sve učenike jednoga razreda svaki učitelj treba podučavati zajedno,³⁰ a osobito treba ispravno koristiti zajedničko čitanje, treba se služiti tablicama,³¹ a kod manjih predmeta, sukladno propisima, potrebno je koristiti slovnu metodu.³² Ukratko, mora točno slijediti sve ono što je vrlo temeljito sadržano u metodičkom priručniku za nastavu učitelja. U nastavi se ne mora samo gledati na pamćenje, niti pretjerano mučiti mladež s učenjem naizust, nego treba razbistriti razum iste, sve joj razjasniti i dati upute kako da se pravilno i potpuno izrazi o naučenome.

Članak IX.

Kako urediti razrede

Učenici, koji uče iste predmete, čak i kad su različite dobi i spola, pripadaju zajedno u isti razred, koji se dalje može dijeliti prema sposobnostima učenika, dakle tako da zajedno dolaze oni najbolji, pa oni prosječni i na kraju loši, a svaku od tih skupina učitelj treba tretirati prema njezinim potrebama onako kako su mu za nju dane na raspolaganje odgovarajuće instrukcije sadržane u metodološkom priručniku.

Prema tome, u svakoj školi postoji toliko razreda, koliko ima predmeta, a svaki razred, kako je spomenuto, dalje je podijeljen u još najmanje tri dijela.

Članak X.

Kada treba početi nastava u školama

Vrijeme za svakodnevnu nastavu ili školske sate želimo odrediti ujutro zimi od 8 do 11 sati, a ljeti, barem na selu, od 7 do 10 sati, zatim poslijepodne tijekom cijele godine od 2 do 4 sata.

Što se tiče školskih polugodišta,³³ škole u gradovima sa zimskim polugodištem trebaju započeti 3. studenoga, prvo polugodište treba završiti u subotu prije Cvjetnice, a drugo se nastavlja od ponedjeljka nakon prve nedjelje poslije Uskrsa do Sv. Mihovila.

30 Značajna prekretnica, temeljena na pijarističkim idejama o obrazovanju, koju Opći školski red uvodi jest zamjena individualne nastave grupnim podučavanjem kakvo poznajemo i danas. Prednost takvoga podučavanja jest bolje korištenje vremena koje učenik provodi u školi, budući da se izbjegava ponavljanje gradiva pojedinačnim prozivanjem učenika.

31 "Tabelarna metoda" podrazumijevala je sintezu gradiva predstavljenu u šabloniziranim tabelama i podijeljena na način koji će omogućiti bolji pregled gradiva te bolje uočavanje poveznica između različitih tema unutar gradiva.

32 "Slovna metoda" pretpostavljala je pisanje na ploču početnih slova riječi u izrazima ili rečenicama koje je trebalo zapamtiti. Pretpostavljalo se da će učenici ponavljanjem tih slova i izvođenjem riječi iz njih brže zapamtiti cijeli tekst.

33 U izvorniku stoji riječ "Schulkurse" što u doslovnom prijevodu glasi školski tečajevi, ali je iz konteksta vidljivo da je školska godina podijeljena u dva dijela. Osim toga, u hrvatskom je jeziku uobičajen termin polugodište ili obrazovno razdoblje pa će ih rabiti u ovome prijevodu.

Nasuprot tomu, na selu će zimska škola³⁴ započeti 1. prosinca i treba trajati barem do kraja ožujka. U njoj će se podučavati djeca od devete do trinaeste godine, jer većina takvih tijekom drugih godišnjih doba mogu pomagati svojim roditeljima u gospodarskim poslovima, radi čega u ostalim mjesecima nisu obvezni dolaziti u školu.

Ljetna škola³⁵ i na selu treba započeti u ponedjeljak poslije prve nedjelje nakon Uskrsa i trajati do Sv. Mihovila, ali tijekom žetve nastava se prekida na tri tjedna. Djeca od šeste do osme godine tada trebaju pohađati školu, jer ih se zimi, radi loših putova i hladnog vremena, budući da su najčešće loše odjevena i ne mogu podnijeti hladno vrijeme, zaista ne može obvezati na dolazak u školu. Roditeljima ili skrbnicima ipak ostaje slobodno da i manju djecu šalju u zimsku školu, a veću djecu u ljetnu školu, ali u tom slučaju učitelji za podučavanje istih moraju odabrati posebni sat, jer bi inače ostali, koji u isto godišnje doba moraju redovno ići u školu, ostali prikraćeni u nastavi.

Članak XI.

Kada treba završiti neki predmet

Tijekom polugodišta pravila nekog predmeta moraju se potpuno i do kraja izložiti i to na takav način da ih učenici mogu dobro shvatiti. Ako neki učenici tijekom jednog polugodišta još nisu dovoljno naučili [neki] predmet i vježbajući nisu stekli odgovarajuću vještinu - što je osobito potrebno kod pisanja - moraju ga ponoviti u jednom ili u više tečajeva. A što se tiče ostalih predmeta, učitelj se mora ograničiti na vrijeme utvrđeno u katalogu lekcija i vladati se sukladno tom propisu.

Članak XII.

Tko treba biti obvezan na pohađanje škole

Djeca obaju spolova, čiji roditelji ili skrbnici u gradovima nemaju želju ili dovoljno imetka za držanje vlastitih kućnih učitelja, bez iznimke pripadaju u školu i to čim su ušli u šestu godinu. Od tada pa do potpunog svladavanja predmeta koji su potrebni za njihov budući stalež i način života moraju pohađati njemačke škole, što će teško moći temeljito ostvariti prije dvanaeste godine svoga života, ako su započeli u šestoj godini ili nakon šeste godine. Stoga bismo rado vidjeli da roditelji svoju djecu daju u njemačke škole barem tijekom šest ili sedam godina. Oni mogu škole pohađati i dulje prema želji ili potrebi. Ali ako neki prije dvanaeste godine žele prijeći na studij ili žele da ih se otpusti iz škole, tada moraju javnim ispitima dokazati da su dobro naučili sve potrebno i od nadzornika škole dobiti pisanu svjedodžbu. Tamo gdje prilike dopuštaju postojanje posebnih škola za djevojčice (djeve), neka ih pohađaju i neka ih se podučava i u šivanju, pletenju i u drugim njihovu spolu primjerenim stvarima, ako je to izvedivo. Međutim, tamo gdje nema posebnih škola za djevojčice, one moraju ići u opću školu, ali ne među dječacima, nego trebaju sjediti u vlastitim klupama odvojene

34 Tj. zimsko polugodište.

35 Odnosno ljetno polugodište.

od njih, a inače će se podučavati s dječacima u istome razredu, s kojima istodobno uče sve ono što priliči njihovu spolu.

Članak XIII.

Roditelji i skrbnici trebaju djecu besprijeckorno slati u školu, a magistrati i mjesna poglavarstva trebaju ih na to poticati

Mi ozbiljno želimo da Naša majčinska brižljivost koju nosimo u sebi za odgoj i podučavanje mladeži, a koja ima toliko jaki utjecaj na opće dobro, nipošto ne bude ometena nemarnošću roditelja i skrbnika. Stoga propisujemo da svi roditelji i skrbnici besprijeckorno šalju u školu svoju za školu sposobnu djecu ili da ih daju podučavati kod kuće, a magistratima i mjesnim poglavarstvima naređujemo da to pažljivo nadziru i opominju trome roditelje ili skrbnike radi toga te ih prema potrebi izričito potiču.

Dakle, ako netko svoju djecu ili šticeenike želi dati podučavati kod kuće putem vlastitih učitelja, to mu je, doduše, slobodno učiniti, ali zapovijedamo da se, nakon što budu ustanovljene ustanove za obrazovanje privatnih učitelja u normalnim školama, nitko ne podvrgne službi takvog učitelja, osim onoga koji je za svoju sposobnost dobio svjedodžbu normalne ili glavne škole, u protivnom se slučaju odmah mora otpustiti iz učiteljske službe i prema prilikama teško kazniti.

Članak XIV.

Služba za siročad i druge službe ne smiju sprječavati polazjenje škole

Da služba za siročad ne bi sprječavala djecu u polazjenju škole, gospoštije uopće ne trebaju uzimati djecu ispod trinaest godina na odsluživanje godina za siročad, ili dopuštati polazjenje zimske škole onima koji još nisu dosegli tu dob.

Ako, naprotiv, drugi ljudi takvu djecu mlađu od 13 godina uzmu u svoju službu, trebaju ih poticati na pohađanje zimske škole ili prijepodne ili poslijepodne. Ako ne postoji očevdna financijska nesposobnost, sami trebaju plaćati učitelju za njihovo školovanje polovicu iznosa školarine.

Članak XV.

O opetovnicima

Za djecu na selu i u gradovima koja su istupila iz škola, osobito za obrtničke pomoćnike, tamo gdje je to moguće, treba nedjeljom nakon poslijepodnevne službe Božje u redovnoj školi organizirati dva sata ponavljanja, koja će držati učitelj pod nadzorom župnika ili njegova vikara. Na tim satovima ponavljanja trebaju se nalaziti mladi ljudi do navršene dvadesete godine života, slušati poslanice i dnevno čitanje Evanđelja, vježbati čitanje, pisanje i računanje, dakle potruditi se da osvježje i zadrže u sjećanju ono što su naučili. Za vježbanje čitanja na satovima ponavljanja iz školskih knjiga osobito treba birati dijelove iz vjerske povijesti, morala, upute o čestitosti, kući

i poljoprivredi, a nipošto ne treba zanemariti ispitivanje mladeži o tim stvarima. Na posjećivanje tih sati ponavljanja osobito želimo obvezati obrtničke kalfe i to na način da nitko ne može biti oslobođen od njih sve dok pisanom svjedodžbom školskog nadzornika ne dokaže da je - nakon što je prethodno naučio vjeronauk, čitati, pisati i računati - s vremena na vrijeme marljivo pohađao i te satove ponavljanja.

Članak XVI.

Kako treba voditi kataloge o marljivosti i o napretku u učenju

Da bi se vidjelo pohađaju li školu svi učenici, koji trebaju biti podučavani te je li krivnja na učitelju ili na učeniku koji je izostajao, ako ovaj nije ništa naučio, moraju se radi tog dvostrukog konačnog cilja voditi različiti popisi.

Magistrati trebaju dvaput godišnje napraviti popis djece koja trebaju ići u školu u gradovima, i to za Uskrs i za Sv. Mihovila te u njemu naznačiti svu djecu sposobnu za školu, naime onu koja su ušla u šestu godinu svoga života. O takvom popisu trebaju odmah informirati učitelja da vidi koja djeca pripadaju u njegovu školu.

A na selu sam učitelj, ako istodobno obavlja i crkvenu službu, uz pomoć Matice krštenih lako može pronaći dob svake osobe koja je tamo rođena i prema njoj sastaviti popis, koji služi za to da se djeca tijekom propisanog vremena zadrže u školi i da se odbiju prigovori roditelja, koji bi svoju djecu uvijek rado povukli iz škole.

Da bi se taj popis ispravno koristio, svaki učitelj mora držati jednu knjigu, na čije će listove napisati slova abecede, svakom slovu pridati primjereni broj listova, na njima naznačiti imena djece sposobne za školu prema početnim slovima njihovih prezimena iz prvospomenutog popisa ili prema podacima koje je sam pronašao. Mora zapisati dob učenika, dan kad je prvi put došao u školu, kad je svaki [učenik] prešao u viši razred ili kad je započeo učiti nešto novo. Nadalje, učitelj svaki mjesec iz kataloga o marljivosti, o kojem će biti riječi nakon ovoga, u tu knjigu upisuje koliko puta je učenik izostao iz škole svakoga mjeseca. Naposljetku, na početku ili na kraju tog abecednog popisa na posebnom listu svakog mjeseca mora navesti koliko često je držao nastavu i što je podučavao. Taj popis potom kod različitih ispitivanja i na različite načine može služiti tomu da se dokaže lijenost onih učenika, koji su toliko često izostajali iz škole.

Drugi popis je katalog marljivosti prema shemi F mora se voditi mjesečno i svaki nazočni učenik mora se u njemu svakodnevno zabilježiti i prije i poslije podne odmah nakon završene molitve. Radi toga odmah nakon molitve učitelj treba pročitati imena svih učenika iz popisa, nazočne označiti crticom, a one, koji su došli nakon što su već pročitana imena, treba označiti točkom. Rubrika odsutnog [učenika] ostavlja se praznom. Budući da taj popis treba služiti za spoznavanje marljivosti ili nemarljivosti učenika, učitelj ga mora voditi točno, pouzdano i redovito, ali ako to koji učitelj ne bi činio iz obzira, ili iz nemara, istoga se radi toga treba kazniti. Konačno, svaki učitelj upravo iz tog popisa treba načiniti izvadak prema shemi G. i poslati ga određenome nadzorniku osam dana nakon svršetka škole.

Članak XVII.

O redovitim nadzornicima koji trebaju provjeravati stanje škola

Da bi se neprestano nadgledalo pridržavanje odredaba donesenih u svezi školskih poslova, u svakome mjestu gdje je škola vlasti trebaju imenovati vlastitog nadzornika i njegovo ime navesti školskome povjerenstvu u izvještajima o stanju škola. Kod normalnih i glavnih škola nadzor redovitim putem pripada ravnatelju, ipak je opravdano da mjesni magistrat naloži jednom građaninu, prijatelju škole, da pogleda kakvo je stanje škole i da uoči odvija li se sve što je propisano na stvarnu korist učenika, doimaju li se oni marljivima ili nemarnima, pokazuje li se svaki učitelj marljivim, vještim ili nemarnim i nesvrhovitim. A kontrola od strane nadzornika ne mora se odvijati u određeno vrijeme, nego prema njegovu nahođenju bez prethodne najave, dakle neočekivano.

U malim gradovima, trgovištima te na selu nadzornikom treba imenovati mjesnog župnika, vlastelinskog činovnika ili razboritog čovjeka iz redova prisežnika ili nekoga drugoga iz općine, čija je dužnost promatrati ono što je rečeno o takvim nadzornicima u gradovima.

Konačno, svaki nadzornik treba glavnom nadgledniku sastaviti istinito izvješće o stanju škole povjerene mu u nadzor.

Članak XVIII.

O imenovanju glavnih nadglednika

Školska povjerenstva će nadalje brinuti o pronalasku sposobnih ljudi za glavne nadzornike. Svakome od njih povjerit će određene okruge³⁶ koje trebaju proputovati, urediti škole u njima, pregledati uređene škole, otkriti nedjela koja izlaze na vidjelo i ispraviti ih, u tu svrhu provesti i posebna ispitivanja učenika ili dati učiteljima da u njihovoj nazočnosti ispitaju učenike. Tim glavnim nadzornicima mjesni nadglednici, spomenuti u prošleme članku, trebaju podnositi svoja izvješća, svaki o stanju škole povjerene mu u nadzor i to odmah nakon svršetka školskog razdoblja, naime za Uskrs i za Sv. Mihovila. Glavni nadzornici ta izvješća trebaju odmah poslati zemaljskoj vladi radi prosljeđivanja školskome povjerenstvu, poprativši ih potkrepljujućim tabelarnim izvatkom iz tablica koje će primiti sa spomenutim izvještajima nadzornika i pritom trebaju dati svoje primjedbe o sljedećim točkama:

- Prvo. Gdje i u kojoj točki su magistrati, gospoštije i podanici djelovali protivno ovome zemaljskom školskom redu.
- Drugo. Koje prepreke stoje na putu dobrom napretku školstva.
- Treće. Jesu li, odnosno gdje nisu provedene potrebne gradnje ili popravci školskih zgrada te gdje je školskim podvornicima dana njihova pristojba.
- Četvrto. Što bi bilo korisno za bolje uređenje školstva.
- Peto. Koji su se župnici, vikari, katehete i učitelji osobito istaknuli svojom marljivošću i zalaganjem za školstvo i pokazali se vrijednima pohvale.

36 U cijeloj su Monarhiji kao dio mreže školske uprave uvedeni školski okruzi, u kojima su, osim školskoga povjerenstva, djelovala školska ravnateljstva za visoke, srednje i niže škole te nadzornici nižih škola.

- Šesto. Koji učitelji zanemaruju svoje dužnosti ili možda [to čine] prilično nepopravljivo, dakle trebalo bi ih kazniti ili možda smijeniti.

Članak XIX.

Kada se i kako posvuda treba uvesti poboljšanje škola

Normalne škole izvan Naše rezidencije, a i neke glavne škole, trebaju se otvoriti početkom predstojeće godine tamo gdje je to izvedivo, i biti uređene u skladu s ovim školskim redom da bi se što prije moglo odvijati podučavanje mladeži u najpotrebnijim stvarima, to jest u onima koje su spomenute gore u članku V. među prva dva glavna nastavna predmeta, a ništa manje i obrazovanje učitelja za gradove, trgovišta i sela u pokrajini. Stvari navedene pod trećom vrstom nastavnih predmeta treba započeti podučavati čim to dopuste sposobnost učenika i druge okolnosti.

Nakon uređenja normalnih i glavnih škola svi kandidati za slobodne školske službe u tim školama moraju se u normalnoj školi ili barem u najbližoj glavnoj školi obrazovati za valjano obavljanje nastavničke službe. Ali u posljednjem slučaju ipak se moraju podvrgnuti ispitu u normalnoj školi i ne smiju se doista zaposliti na nekome mjestu prije no što su od ravnatelja normalne škole dobili svjedodžbu o svojoj sposobnosti, a od školskog povjerenstva dekret o namještenju. Stoga, neokrnjeno pravo na imenovanje u školske službe zadržavaju, doduše, i nadalje oni, koji su ga i dosad imali, ali oni moraju školskome povjerenstvu ili predstaviti već sposobne osobe, ili očekivati i pobrinuti se za to da se imenovane osobe mogu učiniti sposobnima za svoju službu.

Nakon što se normalne i glavne škole³⁷ propisno uredi, prvog idućeg ljeta postojeći učitelji, koji još nisu izvježbani u skladu s propisima, trebaju krenuti iz gradova i sa sela u normalnu školu ili barem u glavnu školu pokrajine, da bi bili podučeni u onom najvažnijem: u uporabi knjiga i vođenju školskih lista ili kataloga. Ipak, učiteljima na selu koji su previše udaljeni od glavnih škola, želimo dopustiti da na tu poduku odu u neku drugu školu najbližega grada, ako je ta škola već uređena, kako bi se tom podukom mogli koristiti početkom idućeg polugodišta, što su nakon toga i dužni činiti i radi toga će ih nadglednici provjeravati. U tu svrhu i nadglednici u svojim izvješćima trebaju točno napomenuti, koje su škole uredili i gdje su namješteni učitelji koji su se s vremena na vrijeme pripremali na glavnim školama ili na drugim školama.

Članak XX

Kandidati za duhovne crkvene službe koje uključuju dušobrižništvo te kandidati za crkvene redove moraju posjedovati dostatno znanje o školstvu.

Budući da je bitno da svećenstvo, osobito radi poduke vjeronauka koja je njegova zadaća te radi nadzora nad školama na selu koji mu pripada, ima temeljito znanje

37 U prijepisu iz 1881. nedostaje izraz glavne škole, koji je naveden u patentu.

o poboljšanom školstvu da bi se moglo pridržavati uvedene metode, ovime svojom zakonodavnom vlašću naređujemo da se za crkvenu službu s kojom je povezano dušobrižništvo ne smije predložiti niti jedan svećenik, koji nije donio svjedodžbu katehete normalne škole da posjeduje dovoljno znanje i o nastavnim predmetima i o načinu podučavanja. Prema tome, Naša je opća zapovijed da ubuduće, i kad školstvo uistinu bude uređeno, u crkvene redove, osim braće laika, ne smije biti primljen nitko tko nije stekao takvo dobro znanje o školstvu i o tome ne bude donio svjedodžbu normalne škole predstojniku reda. Stoga ponovno od svete religiozne revnosti svih biskupa i ordinarija i poznate nam njihove časne brige za širenje boljega odgoja sasvim sigurno očekujemo da će sami najpokornije sudjelovati u izvođenju i primjeni ove Naše milostive zapovijedi.

Članak XXI.

Učitelji ne smiju držati gostionice

Premda Mi učiteljima na selu dopuštamo da uz svoju službu u školi mogu imati i drugu časnu djelatnost, ako ta ne narušava njihovu glavnu dužnost, u pogledu gostionica ipak želimo utvrditi i ovime naređujemo da se nitko od istih ne smije baviti obrtom točenja pića, čim je dovoljno plaćen za svoju službu u školi i s time može izaći na kraj, uz prijetnju kazne svrgavanja s njegove službe u školi. Jednako tako ne možemo dopustiti da učitelji prigodom crkvenih blagdana, vjenčanja i drugih prigoda muziciraju u gostionicama i sličnim kućama, što stoga također ubuduće treba biti zabranjeno uz kaznu otpuštanja.

Jednako tako propisujemo da župnici, kad su pozvani bolesnima udijeliti bolesničko pomazanje, više ne vode kao dosad učitelje sa sobom, nego da za svoju pratnju izaberu nekoga drugoga.

Članak XXII.

O školskim ispitima i nagradama

Da bi se mogao vidjeti napredak učenika i što su naučili u svim normalnim, glavnim i seoskim školama trebaju se svakih pola godine održati ispiti iz svih predmeta, koji su podučavani, u nazočnosti nekolicine članova magistrata koje je grad u povodu toga izaslao, a na selu u nazočnosti župnika, vlastelinskog službenika i nekoliko prisežnika. Na njima učenici mogu pokazati sve što su naučili, radi čega je i svakome [drugom], tko želi, otvoren pristup takvim ispitima i dopušteno mu je ispitivati učenike, ali samo o stvarima koje se nalaze u čitankama.

Kod takvih ispita u gradovima nadzornici trebaju ispitati također posjeduju li oni, koji žele prijeći u latinske škole i posvetiti se znanostima, dovoljno nadarenosti za to te dopuštaju li im njihove imovinske i druge okolnosti da prijeđu u više škole.

Ako se kod tih školskih ispitivanja pronade da lijeni učenici nisu naučili ono što je propisano, školski nadzornici mogu ih i nakon navršavanja utvrđene dobi ipak zadržati da i dalje pohađaju školu.

Tamo gdje postoje zaklade ili drugi priljevi [financijskih sredstava] na svršetku ispita najzaslužnijim učenicima trebaju se dodijeliti nagrade za njihovo daljnje ohrabrenje, ali i za ohrabrenje drugih, a njima treba razveseliti: prvo, one koji su u svakom razredu najviše naučili i to uvjerljivo potvrdili ispitivanjem i drugo, najčednije.

Članak XXIII.

O izvješćima o stanju škola koje treba sastaviti

Nadzornici u svakome mjestu trebaju o Uskrsu i o Sv. Mihovilu glavnom nadzorniku podnijeti izvješće o stanju škola za koje su imenovani i o svemu u svezi s njima, kojem izvješću svaki puta moraju priložiti tabelarni izvadak prema shemi H.

Potom glavni nadzornik iz svih pristiglih izvješća iz okruga koji mu je dodijeljen te iz svojih vlastitih opaski, koje je pribilježio kod posjeta školama, treba sastaviti glavnu tablicu također prema shemi H. i priloživši izvješća nadzornika poslati je zemaljskoj vladi do 1. svibnja za zimsko polugodište, a za ljetno polugodište do 1. studenoga.

Članak XXIV.

Nadzornici i učitelji koji se ističu marljivošću uzimat će se u obzir za unaprjeđenja kad se ukaže prigoda

Premda dužnost svakog pojedinca sama po sebi iziskuje da službu koja im je povjerena obavljaju čestitim zalaganjem u ispunjenju njezinih zadaća, ipak smo skloni onim učiteljima i školnicima, koji se budu osobito odlikovali i istaknuli svojom marljivošću u revnom i dobrom podučavanju mladeži, priuštiti bolje školske službe i druga joj struci slična mjesta i unaprijediti ih prije drugih kandidata. Nadalje, učiteljima i profesorima želimo dodijeliti položaj neposredno nakon članova magistrata u gradovima, a u selima nakon sudačkog osoblja i to tako da se s punim pravom koriste tim položajem kod javnih svečanosti. A svećenici, koji su stekli osobite zasluge u podučavanju vjeronauka i u vođenju brige o školama, neka se utješe time da će se oni osobito uzimati u obzir pri dodjeljivanju crkvenih službi pod Našim patronatom. To isto želimo vidjeti ne samo u pogledu crkvenih službi koje ovise o Našem imenovanju, nego i od svih duhovnih i svjetovnih pokrovitelja crkvenih prebendi očekujemo da neće propustiti učiniti to isto kako bi poduprli Naše mišljenje i opću korist.

Uostalom, isto kao što očekujemo da će svatko s doličnom zahvalnošću uvidjeti Našu vladarsko-majčinsku brigu za utemeljenje općih dobrih odgojnih i obrazovnih ustanova, nalažemo Našim postavljenim vladama i gubernijima da ovaj zemaljski školski red postupno provedu u djelo u punom opsegu, čim to bude moguće, i odmah u svako

doba najtočnije primijene tako da sva duhovna i svjetovna poglavarstva, magistrati, gosposštije i njihovi službenici, a ništa manje i učitelji, zatim svi Naši vjerni podanici najvjernije slijede njegov sadržaj, budući da se odnosi na svakoga.

Dano u Našem glavnom i rezidencijskom gradu Beču, 6. dana mjeseca prosinca nakon milosti punog rođenja Krista, Našega gospodina i davatelja blaženstva, u godini tisuću sedamsto sedamdeset četvrtoj, tridesetpetoj godini Našega vladanja.

MARIJA TEREZIJA

L. S.³⁸

*Heinrich, knez Blümegen,³⁹
Reg. Boh. Sup. & A. A. pr. Canc.⁴⁰*

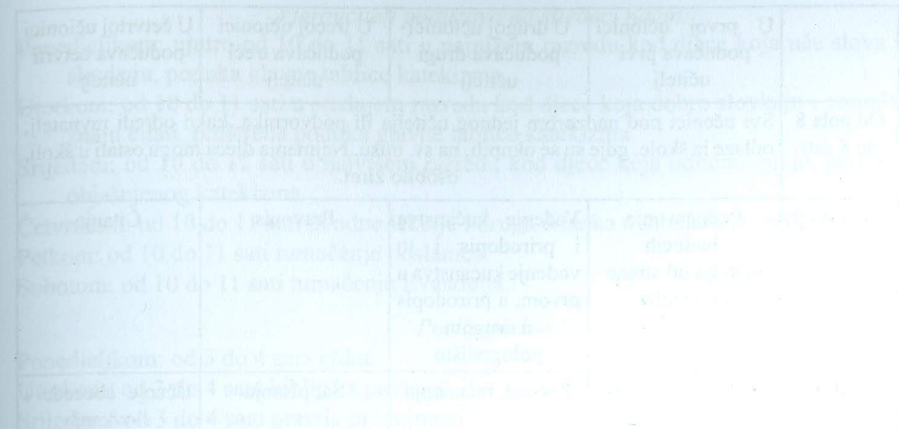
*Ad Mandatum Sacrae Caes.
Regiae Majestatis proprium.
Franz Salesius von Greiner.⁴¹*

38 Locus sigilli – mjesto pečata.

39 Heinrich Kajetan von Blümegen (1715.-1788.), austrijski državnik. Bio je predsjednik Komore za Češku i Šleziju, potom zemaljski kapetan Moravske te dugogodišnji član Državnoga vijeća u Beču. Od 1771. godine predsjednik je Češko-austrijske dvorske kancelarije, institucije zadužene za izdavanje i prosljeđivanje vladarevih odredbi gospodarskog, fiskalnog i javnopravnog sadržaja za područje Nasljednih zemalja.

40 Kancelar Češko-austrijske dvorske kancelarije.

41 Na osobni nalog [Njezina] Svetog Carsko-Kraljevskog Veličanstva. Franz Salesius von Greiner.

PRILOZI
uz Opći školski red za gradove, trgovišta i sela za normalne, glavne i trivijalne škole u svim carsko-kraljevskim Nasljednim zemljama

Lit. A.

Katalog lekcija za normalnu školu,
gdje su četiri učitelja uz vjeroučitelja i četiri učionice.

Prema toj podjeli vjeroučitelj dnevno treba održati dva sata nastave, prvi učitelj svakoga dana tri sata, a drugi, treći i četvrti učitelj svakodnevno po četiri sata nastave.

Za crtanje će se držati posebni majstor, koji će svakodnevno održavati nastavu od 9 do 10 sati.

U četvrtak poslijepodne je odmor.

Podjela djece u različite razrede prema njihovim sposobnostima prepuštena je učiteljevoj prosudbi.

	U prvoj učionici podučava prvi učitelj	U drugoj učionici podučava drugi učitelj	U trećoj učionici podučava treći učitelj	U četvrtoj učionici podučava četvrti učitelj
Od pola 8 do 8 sati	Svi učenici pod nadzorom jednog učitelja ili podvornika, kako odredi ravnatelj, odlaze iz škole, gdje su se okupili, na sv. misu. Najmanja djeca mogu ostati u školi, osobito zimi.			
Od 8 do 9	Podučavanje budućih učitelja od strane ravnatelja	Vođenje kućanstva i prirodopis i to vođenje kućanstva u prvom, a prirodopis u drugom polugodištu	Pravopis	Čitanje
Od 9 do 10	Poduka u crtanju, koju obavlja posebni majstor	Početak računanja	Sat pisanja	Učenje abecede i slovkanje
Od 10 do 11	Latinski jezik	Poduka iz vjeronauka i obrađivanje tablice o koristi učenja		
Od 11 do 12	Zemljopis i povijest	Ništa	Ništa	Ništa
Od 1 do 2	Ništa	Geometrija, inženjerstvo i mehanika i to geometrija u prvom, a inženjerstvo i mehanika u drugom polugodištu školske godine	Početak pisanja	Učenje abecede i slovkanje
Od 2 do 3	Podučavanje budućih učitelja od strane ravnatelja	Sat računanja	Sat pisanja	Čitanje
Od 3 do 4	Njemačka gramatika i stil pisanja pisama, ili vježbanje u pisanim sastavcima i to gramatika u prvom, stil pisanja pisama u drugom p o l u g o d i š t u školske godine	Poduka iz etike, biblijska vjerska povijest i pristojnost, uz tumačenja poslanica i Evanđelja u različitim danima		

Vjeroučitelj podučava na sljedeći način:

Ponedjeljkom: ujutro od 10 do 11 sati u najnižem razredu kod djece koja uče slova i slovkaju, poduka glavne tablice katekizma.

Utorkom: od 10 do 11 sati u srednjem razredu kod djece koja dobro slovkaju i pomalo znaju čitati, proširena poduka glavne tablice katekizma.

Srijedom: od 10 do 11 sati u najvišem razredu kod djece koja odlično čitaju, poduka objašnjenog katekizma.

Četvrtkom: od 10 do 11 sati uvodne lekcije i druga čitanka u tabelarnom prikazu.

Petkom: od 10 do 11 sati tumačenje poslanica.

Subotom: od 10 do 11 sati tumačenje Evanđelja.

Poslijepodne

Ponedjeljkom: od 3 do 4 sata etika.

Utorkom: od 3 do 4 sata biblijska povijest.

Srijedom: od 3 do 4 sata pravila pristojnosti.

Četvrtkom: odmor

Petkom: od 3 do 4 sata tumačenje poslanica.

Subotom: od 3 do 4 sata tumačenje Evanđelja.

Budući da svi učenici, osim onih koji uče abecedu, slovkaju i tek su započeli čitati, trebaju primjereno nazočiti tumačenju poslanica i Evanđelja, dakle, nije dovoljna jedna učionica i radi toga su određena dva dana.

Podjela predmeta koji se uče u normalnim školama

Slovkanje	tjedno 11 sati
Čitanje	tjedno 11 sati
Pisanje	tjedno 16 sati
Pravopis	tjedno 6 sati
Računanje	tjedno 11 sati
Latinski jezik	tjedno 6 sati
Prirodopis ili vođenje kućanstva	tjedno 6 sati
Zemljopis i povijest	tjedno 6 sati
Crtanje	tjedno 6 sati
Njemačka gramatika i stil pisanja pisama ili vježbanje u pisanim sastavcima	tjedno 5 sati
Geometrija ili mehanika	tjedno 5 sati
Kateheza u najnižem razredu	tjedno 1 sat
Kateheza u srednjem razredu	tjedno 1 sat
Kateheza u višem razredu	tjedno 1 sat
Biblijska vjerska povijest	tjedno 1 sat
Etika	tjedno 1 sat
Tumačenje poslanica	tjedno 2 sata
Tumačenje Evanđelja	tjedno 2 sata
Uvodna lekcija uz sadržaj druge čitanke	tjedno 1 sat
Pravila pristojnosti	tjedno 1 sat
Ravnatelj podučava buduće učitelje	tjedno 11 sati

Lit B.

Katalog lekcija za glavnu školu
 gdje su tri učitelja uz vjeroučitelja i tri učionice

Prema toj podjeli vjeroučitelj svakodnevno ima četiri sata, jednako kao i prvi učitelj, a drugi i treći učitelj podučavaju dnevno svaki po četiri sata. Četvrtkom poslijepodne je odmor.

	U prvoj učionici prvi učitelj	U drugoj učionici drugi učitelj	U trećoj učionici treći učitelj
Od pola 8 do 8 sati	Svi učenici pod nadzorom podvornika/sluge/člana obitelji ili u nedostatku njega u pratnji trećeg učitelja idu iz škole, gdje se prije toga moraju okupiti, na Sv. misu. Najmanja djeca ostaju kod kuće, osobito zimi.		
Od 8 do 9	Sat računanja	Sat pisanja	Čitanje
Od 9 do 10	Početak računanja	Prirodopis i o vođenju kućanstva i to vođenje kućanstva u prvom, a znanost o prirodi u drugom polugodištu školske godine	Učenje abecede i slovanje
Od 10 do 11	Vjeroučitelj	Ponedjeljkom: vjeronauk u najnižem razredu u kojemu se podučava glavna tablica i prošireni katekizam, u trećoj učionici. Utorkom: zemljopis u prvoj učionici. Srijedom: vjeronauk u najnižem razredu u kojem se u obrađuje proširenje glavne katehetske tablice, u trećoj učionici. Četvrtkom: povijest u prvoj učionici. Petkom: biblijska vjerska povijest u drugoj učionici. Subotom: tumačenje poslanica u drugoj učionici.	
Od 1 do 2	Gramatika i stil pisanja pisama i to gramatika u prvom, a stil pisanja pisama u drugom polugodištu školske godine	Početak pisanja	Učenje abecede i slovanje
Od 2 do 3	Latinski jezik - vjeroučitelj	Sat pisanja	Čitanje
Od 3 do 4	Vjeroučitelj u prvoj učionici.	Ponedjeljkom: etika. Utorkom: uvodna lekcija i druga čitanka tabelarno. Srijedom: vjeronauk u višem razredu, odnosno prošireni katekizam. Četvrtkom: odmor. Petkom: pravila pristojnosti. Subotom: tumačenje Evanđelja.	

Podjela djece u glavnoj školi s četiri razreda:

Prvi razred. To su najmanja djeca, ona svakodnevno od 9 do 10 uče slova i slovanje. Od 10 do 11 je nastava vjeronauka, ali samo ponedjeljkom i srijedom. Od 1 do 2 učenje slova i slovanje. Sve u trećoj učionici.

Drugi razred. Malo veća djeca. Od 8 do 9 čitanje u trećoj učionici. Od 9 do 10 slovanje u trećoj učionici. Od 10 do 11 nastava vjeronauka, ali samo ponedjeljkom i srijedom, u trećoj učionici. Od 1 do 2 početak pisanja u drugoj učionici. Od 2 do 3 čitanje u trećoj učionici.

Treći razred. Još veća djeca. Od 8 do 9 sat pisanja u drugoj učionici. Od 9 do 10 početak računanja u prvoj učionici. Od 10 do 11 ponedjeljkom i srijedom nastava vjeronauka u trećoj učionici. Petkom biblijska povijest u drugoj učionici. Subotom tumačenje poslanica u drugoj učionici. Od 1 do 2 pisanje u drugoj učionici. Od 2 do 3 čitanje u trećoj učionici. Od 3 do 4 ponedjeljkom: etika, utorkom: uvodna lekcija i druga čitanka tabelarno, srijedom: vjeronauk, četvrtkom: odmor, petkom: pravila pristojnosti, subotom: tumačenje Evanđelja. Sve u prvoj učionici.

Četvrti razred. U njega idu najstariji učenici. Od 8 do 9 sat računanja u prvoj učionici. Od 9 do 10 znanost o prirodi ili umijeće vođenja kućanstva u drugoj učionici. Od 10 do 11 utorkom: zemljopis u prvoj učionici; četvrtkom: povijest u prvoj učionici; petkom: biblijska povijest u drugoj učionici; subotom: tumačenje poslanica u drugoj učionici. Od 1 do 2 gramatika ili stil pisanja pisama u prvoj učionici. Od 2 do 3 latinski u prvoj učionici. Oni koji ne uče latinski jezik idu na sat pisanja u drugu učionicu. Od 3 do 4 ponedjeljkom: etika; utorkom: čestitost; srijedom: vjeronauk; četvrtkom: odmor; petkom: pristojnost; subotom: tumačenje Evanđelja. Sve u prvoj učionici.

Podjela predmeta koji se podučavaju u glavnoj školi

Učenje abecede i slovanje	tjedno 11 sati
Čitanje	tjedno 11 sati
Pisanje i pravopis	tjedno 16 sati
Računanje	tjedno 12 sati
Gramatika i stil pisanja pisama ili uvod u pisanje sastavaka	tjedno 5 sati
Početak učenja latinskog jezika	tjedno 5 sati
O prirodopisu ili vođenju kućanstva	tjedno 6 sati
Zemljopis	tjedno 1 sat
Povijest	tjedno 1 sat
Uvodna lekcija i druga čitanka	tjedno 1 sat
Pravila pristojnosti	tjedno 1 sat
Vjeronauk u nižem razredu	tjedno 2 sata
Vjeronauk u višem razredu	tjedno 1 sat
Biblijska vjerska povijest	tjedno 1 sat
Etika	tjedno 1 sat
Tumačenje poslanica	tjedno 1 sat
Tumačenje Evanđelja	tjedno 1 sat

Lit. C.

Katalog lekcija za gradsku školu
gdje su dva učitelja uz vjeroučitelja i dvije učionice

Prema toj podjeli vjeroučitelj svakodnevno ima dva sata, oba svjetovna učitelja po četiri sata dnevno. Četvrtkom poslijepodne je odmor.

	U prvoj učionici prvi učitelj	U drugoj učionici drugi učitelj
Od pola 8 do 8 ili od 11 do 12	Sveta misa	
Od 8 do 9 sati	Računanje u nižem razredu	Računanje u višem razredu
Od 9 do 10 sati	Učenje slova i slovkanje	Čitanje
Od 10 do 11 sati	Vjeroučitelj.	Ponedjeljak: biblijska povijest. Utorak: vjeronauk u nižem razredu. Srijeda: povijest. Četvrtak: vjeronauk u nižem razredu. Petak: vjeronauk u višem razredu. Subota: tumačenje poslanica.
Od 1 do 2	Početak čitanja.	Pisanje u višem razredu i pravopis.
Od 2 do 3	Pisanje u nižem razredu.	Pisani sastavci.
Od 3 do 4 sata	Vjeroučitelj.	Ponedjeljak: etika. Utorak: pristojnost. Srijeda: zemljopis. Četvrtak: odmor. Petak: druga čitanka tabelarno. Subota: tumačenje Evandjelja.

Podjela predmeta koji se podučavaju u gradskim školama, gdje se nalaze dva svjetovna učitelja uz jednog vjeroučitelja, jednako tako su dvije učionice

Učenje abecede i slovkanje	tjedno 11 sati
Čitanje	tjedno 11 sati
Pisanje i pravopis	tjedno 10 sati
Računanje u dva razreda, u svakom po šest sati	tjedno 12 sati
Uvod u pisanje sastavaka	tjedno 5 sati
Zemljopis	tjedno 1 sat
Povijest	tjedno 1 sat
Vjeronauk u nižem razredu	tjedno 2 sata
Vjeronauk u višem razredu	tjedno 1 sat
Biblijska povijest	tjedno 1 sat
Etika	tjedno 1 sat
Pravila pristojnosti	tjedno 1 sat
Druga čitanka tabelarno	tjedno 1 sat
Biblijska vjerska povijest	tjedno 12 sati
Etika	tjedno 1 sat
Tumačenje poslanica	tjedno 1 sat
Tumačenje Evandjelja	tjedno 1 sat

Lit. D.

Katalog lekcija za trivijalne škole u trgovištima i na selu, gdje su jedan učitelj i jedan vjeroučitelj i jedna učionica

Od 8 do 9 sati računanje.

Od 9 do ¼ 10 sati učenje abecede i slovkanje.

Od ¼ 10 do pola jedanaest čitanje.

Od pola jedanaest do 11 s većim ili starijim učenicima pravopis, vježbanje u prepisivanju pisanih sastavaka te u pisanju diktata. Također, dva puta tjedno od 10 do 11 svećenik predaje vjeronauk i to jednom manjoj, a drugi put većoj djeci. Predmeti, koji se inače podučavaju u to vrijeme, izostavljaju se za vrijeme poduke iz vjeronauka.

Od 1 do 2 [sata] pisanje.

Od 2 do 3 učenje abecede, slovkanje i čitanje.

Od 3 do 4 čitanje poslanica i Evandjelja, ali samo subotom i bez upuštanja u vlastita tumačenja.

NB. [notabene]⁴² U tim školama tako se mora izmjenjivati [sadržaj] čitanki da se za vjerske teme mora uporabiti dvije trećine vremena određenog za čitanje, a tijekom jedne trećine vremena potrebno je rabiti drugu čitanku i to na takav način da učitelji

⁴² Notabene, lat. = napomena.

vješti u podučavanju uz pomoć tablica i u podučavanju vjeronauka jednom tjedno obrađuju pripadajuće tablice, a barem jednom ispituju o pročitanome.

Čitanku za vjeronauk moraju imati svi učenici, čitaju je po redu, kako prije podne, tako i poslije podne, a ispitivanje učenika o tome odvija se prema dobi učenika tako da se najmlađe učenike ispituje o prvome dijelu, učenike od 8. do 9. godine od drugome dijelu, one od 10. godine od trećem, a na kraju starije o četvrtome dijelu i da o tome trebaju dati odgovor.

Druga čitanka je samo za veće učenike i za satove ponavljanja, osim pripremnog dijela, koji moraju čitati svi učenici na početku školske godine u vrijeme kad su svi zajedno. Radi toga je pripremljena lekcija uvezana zajedno s knjižicom s imenima.

Učenje pomoću tablica i upoznavanje s pravilima sadržanim u tablicama odvija se svaki drugi dan tijekom četvrt sata koji se oduzima od [vremena za] vježbanje čitanja. Međutim, u trivijalnim školama obrađuju se samo tabele za slovanje i čitanje, koje se nalaze u knjižicama s popisom imena, također i tablice pripremljene lekcije, ali se one čestito obrađuju samo s većim učenicima, a zatim i na satima ponavljanja / u opetovnici.

Tablice koje obrađuju teme iz etike i biblijske povijesti trebaju se obrađivati u jednom dijelu vremena koje je određeno za čitanje tih djela; ponavljanje materije koju je protumačio župnik provodi učitelj dan nakon podučavanja vjeronauka, koji pritom treba obraditi tablice o baš toj materiji, koje se nalaze u čitanci, osobito ako se vjeroučitelj njima nije služio. Tablice s materijalom iz krasopisa, pravopisa i računanja obrađuju se dva puta tjedno i to na satovima određenima za te predmete.

Samo jednom tjedno, naime srijedom ili četvrtkom poslije podne nema škole, nego je odmor.

Lit. E.

Popis knjiga

kojima se treba služiti pri podučavanju i učenju u njemačkim školama

- I. Metodički priručnik za učitelje njemačkih škola u kojem nije samo opširno pokazano kakav općenito treba biti u Školskom redu određeni način podučavanja, nego i kako se on provodi u svakom predmetu kojeg je zapovjedbom podučavati uz točne odredbe o tome kako se školski učitelji trebaju ponašati u svim aspektima službe da bi se na prikladan način udovoljilo Školskome redu.
- II. Upute za privatne učitelje ili kućne instruktore.
- III. Imenar ili abecedar uz pripadajuće tablice za učenje slova i veliku tablicu za slovanje.
- IV. Čitanka za učenike sastavljena iz četiri dijela o predmetima koji se tiču vjere.
- V. Tabelarni prikaz tih četiriju dijelova za učitelje i na način katekizma, tj. u obliku pitanja i odgovora za roditelje koji sami žele ispitivati svoju djecu.
- VI. Objašnjeni katekizam s primjerima.
- VII. Evanđelje i poslanice.
- VIII. Knjiga za učenike njemačkih škola. Sadrži upute za sve predmete koji su propisani za sve tri vrste njemačkih škola.

Međutim, budući da nisu svi predmeti namijenjeni svakom učeniku, niti svakom učitelju, ono što pripada svakom predmetu treba se posebno tiskati i treba se moći nabaviti kako pojedinačno, tako i sve zajedno.

Ta se knjiga sastoji od:

Upute za lijepo pisanje s pravilima.

Upute za računanje.

a. općenito za učenike svih vrsta [škola],

b. posebno za one koji u gradovima nastavljaju školovanje.

Upute o pravopisu.

Upute za njemački jezik.

Upute za sastavljanje pisanih sastavaka.

Upute za latinski jezik.

Upute o čestitosti, etici, vođenju kućanstva i onome što pristoji dobrom građaninu, uz povijesni pregled umjetnosti i obrta.

Upute za spoznavanje korisnih fizikalnih istina.

Upute za poljodjelstvo.

Upute za zemljopis i povijest.

Upute za crtanje.

Upute za geometriju, građansko inženjerstvo i mehaniku.

